

EREVNA

Innehåll

Trons sanning.	
Av Fil. doktor, Teol. lic. Lechard Johannesson.	3
I.	3
II.	5
III.	8
IV.	10
Om ”frälsning” i Gamla testamentet	
enl. Jesu egen syn — några antydningar.	
Av pastor Martin Magnuson.	13
Vad är evangelium?	
Av Rektorn, Teol. lic. David Hedegård.	20
Jerusalem och Golgata.	
Av Pastor Gustav Bernander.	28
Nya Testamentets syn på Gamla Testamentet.	
Av Fil. mag., Teol. lic. Eric Starfelt.	39
Anteckningar till nytestamentliga texter.	
Av Professor Hugo Odeberg.	44
1. Joh. 12:1-16 (Palmsond.).	44
2. Femte akten (Långfred.).	46
Mark. 16:1-8 (Påskdagen).	51
Luk. 24:13-35 (Annand. påsk).	53
Joh. 20:19-31 (1 e. Påsk).	54
Joh. 10:11-16 (2 e. påsk).	55
Vetenskaplig roman	57
Judarnas framtid.	59
Böcker och tidskrifter.	62
Innehållsförteckning.	68

*Innehållsförteckningen i slutet av häftet och sidhänvisningar i texten
enligt originaltexten.*

Trons sanning.

Av Fil. doktor, Teol. lic. *Lechard Johannesson.*

I.

För den enskilde kristne lika väl som för den kristna teologien måste det vara ett livsviktigt intresse att tron är sann. Men när det talas om en »sann tro», kan man ju fråga sig, vad detta »sann» innebär. En »sann tro på Kristus» innebär ju dels att Kristus är känd för den troende människan, hon har fått kunskap om honom, men det innebär även hjärtats förlitande på honom. Det är uppenbart, att båda dessa sidor äro lika viktiga. Är icke tron på Kristus, i betydelsen av trons kunskap om honom, hans ord, och gärningar, sann, med »verkliga förhållandet» överensstämmande, så vilar även hjärtats förlitande på honom på en lögn, det blir då i bästa fall en livsbefordrande inbillning, ungefär som när en läkare för att lugna sin patient ger honom en felaktig bild av sjukdomsförloppet. Trons sanning kan således beteckna trons inriktning på något, som förhåller sig så som det av eller i tron uppfattas, något som i denna mening »är sant». Om jag tror, att Kristus är »på tredje dagen uppstånden från de döda», så kan detta antingen vara sant eller falskt, beroende på om Kristus *verkligen är* uppstånden från de döda eller ej. Riktat sig min tro på Kristus, Guds Son och människornas Frälsare, så är den en sann tro, om Kristus

verkligen är detta. Är han det icke, så är det en i denna betydelse falsk tron, tron har förlorat sitt fundament, eller för att använda aposteln Pauli ord, tron är fåfäng.

En »sann» resp. »falsk» tron kan givetvis också åsyfta det eller de moment i tron, som finnas utöver eller vid sidan av kunskapsmomentet. När det i en svensk psalm heter »Sann tro ej utan kärlek är, och frukten trädets prisar» åsyftas självfallet något *mer* än blott försanthållande, något *mer* än blott kunskapande.

När vi tala om »troskunskap» i den individuella trosakten, så avses trosinriktningen på ett verkligt förhållande, en verklig händelse e.dyl. Tron såsom totalitet kan icke undvara detta kunskapsmoment.

Men termen »troskunskap» kan även betyda en vetenskaplig insikt om vad tron är, den är *kunskap om trons väsen*. Med denna term kan då avses en kunskap eller kännedom om trosakten såsom akt, vad som för denna är specifikt. Man fäster sig då i första hand icke vid *vad* som tros utan *att* något tros. Det för trosinställningen och trosaktiviteten utmärkande är här föremål för kunskapande. Däremot lämnas trosinnehållet självt åsido. — »Kunskap om tron» kan emellertid även för teologien innebära ett klargörande av trons innehåll, *vad* som tros. Det blir då i princip icke någon skillnad mellan den individuella trosaktens kunskapsmoment och denna teologiens bestämning av trons sanning.

Vi ha här utgått från att troskunskapens sanning är av avgörande betydelse även för tron såsom förtröstan. Har en »troende» människa läst Kristi ord i evangelierna, och dessa ge henne tröst och frimodighet, ge henne hjärtats förlitande på honom, är det överhuvud taget omöjligt att föreställa sig, att hon skulle känna samma frimodighet, om hon tvivlade på att han har uttalat dem. Tron såsom förtröstan kommer av vissheten att det som säges i evangelierna om Kristus, hans ord och

hans gärningar, verkligen är sant, att det som berättas har sagts eller har inträffat. Det som säges t.ex. i den apostoliska trosbekännelsen om Kristus, att han är »avlad av den Helige Ande, född av jungfrun Maria, pinad under Pontius Pilatus, korsfäst, död och begravnen, nederstigen till dödsriket, på tredje dagen uppstånden igen ifrån de döda» är, om det skall kunna utgöra ett fundament för tron såsom förtröstan, icke endast ett »trons sätt att se» utan sanna uttalanden om verkliga händelser eller tilldragelser. Det som i trosbekännelsen uttalas är antingen överensstämmande med verkligheten och är då sant, eller också är det icke överensstämmande med verkligheten och är då osant.

Vi mena, att i tron, i den personliga trosakten, ligger såväl ett moment, som kan uttryckas i ordet förtröstan, som ett kunskapsmoment, som kan uttryckas i satsen »detta är sant», eller »denna händelse har verkligen inträffat». Och vi mena, att en sådan tolkning av kunskapen också vetenskapligt, också filosofiskt, kan försvaras.

II.

Vilken uppfattning av trons förhållande till trosobjektets fakticitet möter oss nu i Nya Testamentet? Vi kunna vända oss till det bekanta stället i 1 Kor. 15:14, där Paulus behandlar frågan om förhållandet mellan Kristi uppståndelse och tron. Han säger på det angivna stället: »*Om Kristus icke har uppstått, då är ju vår predikan fåfäng, då är ock eder tro fåfäng*».

Vilka moment innehåller detta ställe? 1) Det *faktum*, att Kristus är uppstånden. Ett bestämt faktum, som är ett faktum oberoende av om någon känner det eller icke, om någon predikar det eller icke, om någon »tror» på det eller icke, sättes som det första, det fundament, varpå allt vilar. 2) *Predikan eller förkunnelsen au detta faktum*. Kristi lärjungar hade sett den uppståndne, talat med honom, känt igen honom. De voro

lika vissa om att han var uppstånden som att han förut hade vandrat med dem, kallat dem till sina lärjungar, undervisat dem. De betvivlade icke, att Kristus, deras Mästare, var *verklig*, att han existerade. Lika litet betvivlade de att han nu, efter sin uppståndelse, var verklig. Uppståndelsen var icke ett faktum »för tron», ett »trons sätt att se». Antingen var Kristus uppstånden eller också var han det icke. Utifrån denna övertygelse predikade de, kungjorde de, vad de så voro övertygade om. Förutsättningen för att predikan ej skall vara fåfäng, vara meningslös, vara ett fromt eller ofromt bedrägeri, är att Kristus *verkligen* är uppstånden, d.v.s. att han verkligen varit död, men att han åter blivit levande. — När det i våra trosbekännelser säges »På tredje dagen uppstånden igen ifrån de döda», så är detta att jämföra med den första predikan, varom Paulus talar. Utan det fundamentala faktum, att Kristus *verkligen* är uppstånden, vore denna troslära eller läropunkt falsk, den saknade sitt sanningsvärde, den vore »fåfäng». 3) Som tredje moment kommer så: »då vore ock eder tro fåfäng», nämligen om Kristus icke vore uppstånden. — Här kunna vi urskilja en rad undermoment. a) Det faktum, att Kristus verkligen är uppstånden, är det fundament, varpå den personliga »tron» hos den enskilde vilar. b) Detta faktum ha de, som Paulus skrev till, eller de som i våra dagar läsa trosbekännelsens ord, icke själva bevittnat. Det har kommit till dem, blivit bekant för dem, genom »predikan», genom deras vittnesbörd, som själva hade bevittnat vad som skedde. Som förmedlande led står således »predikans», vittnesbördets sanning, d.v.s. överensstämmelsen med den verklighet, som i »predikan» omtalas. Det är i grunden ingen principiell skillnad om det här gäller de människor, som levde på Pauli tid och som kunde få detta vittnesbörd direkt från uppståndelsens vittnen, och de människor, som leva i senare tider och som lära känna detta faktum genom de heliga skrifterna eller genom en lång rad mellanled. Det avgö-

rande i båda fallen är att vittnesbördet är sanning — att det ej vilar på en illusion eller på en medveten förfalskning eller i övrigt icke är med »verkliga förhållandet» överensstämmande. — Utan detta mellanled är det omöjligt att föreställa sig, hur det överhuvud skulle vara möjligt att en »tro», d.v.s. en personlig tillägnelse av detta som denna utsaga vill meddela kunskap om, skulle kunna komma till stånd. c) Men detta faktum, att Kristus verkligen är uppstånden, har, i den mån det verkligen är ett faktum, vissa konsekvenser för den som hör detta. Det bevisar, att Kristi förutsägelser om att han på tredje dagen skulle uppstå, voro sanna. Det visar trovärdigheten i vad Kristus förutsagt. Det visar ock att han i sig äger en helt annan makt och myndighet än den som en blott människa äger. Men detta ger åt Kristi ord i dess helhet en myndighet, som de annars icke skulle äga. Och ur detta framväxer eller *kan* framväxa en *personlig förtröstan* till Kristi ord och löften. Kristi ord komma med ett personligt budskap, som rör just denna människa, som hör eller läser dem. De träffa hennes bestämda livssituation. Ty Kristi ord äro något allmängiltigt, som riktar sig till *varje* människa. — 4) »Troslära» skulle nu kunna beteckna antingen detsamma, som vi i mom. 2 ha sökt bestämma, således läran om något som har inträffat och som för den kristna tron är av fundamental vikt, helt enkelt de olika »trossatserna» i trosbekännelsen eller i evangelierna, d.v.s. *läran om för vår frälsning avgörande fakta*. Men »troslära» skulle också kunna beteckna en *lära om tron hos den enskilda människan*, en psykologisk skildring av denna tro, dess uppkomst och dess utmärkande drag. I denna mening talar Paulus icke här om tron. — 5) Ej sällan har »troslära» och »tro» förväxlats med vad inom kunskapsläran brukar betecknas med evidens, vishetsgrund. Man talar om ett »oprövbart trosinnehåll» eller en »alogisk trosakt». Vilar tron såsom förtröstan helt och hållet i sig själv, är den i detta avseende autonom, fristående? När man

bejakat en sådan fråga, har man glömt bort Pauli ord: »Om Kristus icke *är* uppstånden, *då* är eder tro *fåfäng*». Trons evidens vilar icke inom trosakten själv. D.v.s. tron sättes icke såsom något som i sig är en sluten enhet, »autonom», istället är den beroende av sitt objekt i det avseendet att trons sanning resp. falskhet beror av om dess objekt är »sant» eller icke.

III.

På denna punkt uppställer sig vissa frågor av principiell natur rörande troskunskapen eller den »religiösa» kunskapen överhuvud. I vilket förhållande står den till sitt objekt? Eller har den överhuvud något objekt?

För att kunna ingå på denna fråga måste vi först se vad kunskap överhuvud (således här närmast den »teoretiska» kunskapen — om man kan tala om någon annan kunskap!) är, och i vilket förhållande den står till sitt objekt.

Tre svar kunna ges på denna fråga. 1) Man kan utgå från identitetssatsen och säga att *esse est percipi*, att vara är att förnimmas, i och med att »något» förnimmes är det, och omvänt det som icke förnimmes, det har heller icke existens, det är icke. 2) Ett i och för sig existerande objekt kan antagas, men man kan påstå, att detta icke är föremål för kunskap sådant som det i och för sig är. I själva verket är detta svar icke konsekvent utan leder över till alternativ 1. Ty om ett objekt antages vars egenskaper eller essens principiellt är omöjligt att lära känna, så är därmed också sagt, att detta objekt står utanför vår kunskaps möjlighet att nå — och därmed står det som ett blott antagande, vars existens heller icke kan konstateras. 3) Slutligen kan man utgå ifrån eller komma fram till bestämmandet av förhållandet mellan subjekt och objekt på så sätt att kunskapen i omdömet form icke är identisk med det faktum, på vilket den hänför sig, utan är skild från detta.

— De tre möjligheterna skulle vi kunna beteckna som subjektiv idealism, nominalism och realism.

Övergå vi nu till troskunskapen finna vi en tydlig parallell.

1) Man kan utgå från satsen *esse est credi*, att tros är att vara. Tron och trons objekt bli då identiska. Trons särskilda »sätt att se» legitimerar ett religiöst »omdöme». Man kan på detta sätt »se» på t.ex. ett under som berättas om i N.T. Trons »autonomi» visar sig då däri att samma under från »vetenskaplig» synvinkel skulle kunna förnekas utan att detta rubbade det religiösa »omdömet». 2) Den nominalistiska tillämpningen på det religiösa området behöva vi ej här närmare uppehålla oss vid. Det räcker att hänvisa till vad som tidigare sagts därom. 3) Den tredje möjligheten innebär, att »troskunskapen» icke är principiellt skild från den »teoretiska» kunskapen. »Troskunskapen» måste vara sann i exakt samma mening som den teoretiska kunskapen. Samma lagar gälla i båda fallen. Däremot skulle man kunna införa en distinktion mellan å ena sidan en tolkning av troskunskapens objekt såsom principiellt av annat slag än den teoretiska kunskapens objekt, å andra sidan av i princip samma slag ehuru genom sin egenart svårare att få kunskap om. Det första alternativet skulle innebära, att ett religiöst omdöme visserligen vore ett omdöme, som vore underkastat samma bedömning som vilket annat omdöme som helst, men vars objekt vore av principiellt olika slag mot de objekt, som de teoretiska omdömena ha att göra med. Men föreläge denna absoluta olikhet är det svårt att se, att det längre vore fråga om omdömen av samma slag som de teoretiska. Omdömet skulle då få endast en symbolisk innebörd, som kunde tolkas endast på ett symboliskt sätt. Svårigheten att upprätthålla en sådan bestämning är uppenbar. Å andra sidan är frågan den, om icke objektens art kunna skilja sig från de vi känna i rummets och tidens form utan att därmed dessa objekt ligga på ett *helt annat plan*, som göra dem i *absolut mening*

otillgängliga för kunskap. Vore så fallet hade vi kommit tillbaka till alternativ 2, vilket skulle leda tillbaka till alternativ 1 och få till följd en principiell irrationalism.

IV.

För att nu få denna rent formella bestämning överförd på den faktiska troskunskapen, tvingas vi över till frågan om frälsningshistorien och uppenbarelsen.

För den urkristna förkunnelsen är utgångspunkten given: Kristi uppståndelse. Genom sin uppståndelse »bevisade» han sig vara den han hade sagt sig vara. Från uppståndelsen föll det sedan nytt ljus över allt vad han sagt och gjort. Tron såsom förtröstan på Herren fick sitt mäktigaste stöd i den Uppståndne.

Men är Kristus den Uppståndne, är han förmer än en blott människa, då innebära hans ord och hans gärningar icke den svårighet, som de annars skulle ha gjort. »Uppenbarelsen» innebär då en verklig uppenbarelse. Vad han sagt om Gud, om Guds egenskaper och handlingssätt, om det eviga livet, om Guds fordringar o.s.v. äro meddelade till oss i omdömet form — eljest skulle vi ej kunna fatta det. Men den verklighet, som där beskrives är ej en verklighet som är *absolut* skild från den verklighet, som vi genom våra sinnen och vårt intellekt direkt kunna fatta. Det är en verklighet av oändligt högre slag, men dock såsom verklighet ett varande. Med en grov bild skulle man kunna säga, att Kristus kom som budbärare från ett land som vi aldrig besökt och aldrig under de jordiska betingelserna kunna besöka, och berättade för oss om detta land. Vore det nu fråga om en verklighet, som vore *absolut* skild från den verklighet, som vi genom våra kunskapsredskap kunna *direkt* fatta, vore det heller icke möjligt att ens i liknelsens form meddela någon kunskap därom. Uppenbarelsen blev då icke uppenbarelse utan i bokstavlig bemärkelse meningslös, den saknade för oss varje som helst mening och innebörd.

Denna antydan om uppenbarelsens innebörd kastar ljus över dels Gamla Testamentet, dels Nya Testamentets sanning.

Från uppenbarelsen i Kristus faller ljus över Gamla Testamentet. En helig historia avtecknar sig, ett uppenbarelsesammanhang. Från Kristi ord, från uppenbarelsen i Kristus, se vi Gamla Testamentet. Det historiska sammanhanget hade en bestämd syftning fram emot den fulla uppenbarelsen i Kristus.

Men från vår utgångspunkt faller ock nytt ljus över Nya Testamentet.

Ej sällan möter man en radikal nedtolkning av Nya Testamentet. Det innebär att allt i N.T. tolkas utifrån det som vi genom våra sinnen och vårt intellekt direkt kunna lära känna. Uppenbarelsen såsom uppenbarelse förnekas därigenom. Men därigenom tvingas man att göra våld på verkligheten själv. Eller rättare: verklighetsbegreppet har blivit så snävt bestämt, att icke *hela* verkligheten får komma med. Vi känna t.ex. vissa orsakslagar. Vi ha lärt känna dem genom iakttagelser, genom vår erfarenhet. Utifrån erfarenheten ha vi uppställt orsakslagarna. Om nu något inträffar som icke ingår i dessa av oss för närvarande kända orsakslagar så innebär det ett ovetenskapligt ställningstagande att helt enkelt förneka *möjligheten* av detta nya, som vi iakttaga. Den rätta inställningen synes istället vara den, att konstatera detta nya, som vi se — även om det icke skulle passa in i det som vi förut iakttagit. De underverk, som beskrivas i N.T. äro verklighet i den mån som berättelserna därom äro tillförlitliga. Ett omtolkande på så sätt att de skulle vara enbart något från »trons sätt att se» synes däremot vara meningslöst. Antingen har »något inträffat», något som beskrives och som iakttagits, eller också är det fråga om illusioner. — När man rätt och slätt förnekar möjligheten av under utgör detta ett frångående av alla vanliga regler för bestämmande av kunskapen om verkligheten. De iakttagelser

vi gjort inordna vi i sammanhang. I detta fall skulle ett förnekande endast innebära att man godtyckligt utesluter vissa iakttagelser som ej passa in i det sammanhang, man gjort av tidigare erfarenheter. Man har ej med tillräckligt stor förutsättningslöshet gått till studiet av underberättelserna.

*

Vi kunna sluta denna framställning med två ord ur Johannesevangeliet, som båda tala om förhållandet mellan vittnesbördets sanning och tron:

»Och den som har sett detta, han har vittnat därom, för att också I skolen tro; och hans vittnesbörd är sant, och han vet att han talar sanning.» (19:35.) »Det är den lärjungen, som vittnar om detta, och som har skrivit detta; och vi veta att hans vittnesbörd är sant.» (21:24.)

Om ”frälsning” i Gamla testamentet enl. Jesu egen syn — några antydningar.

Av pastor Martin Magnuson.

När det över huvud taget gäller frågan om Nya testamentets syn på Gamla testamentet, i vilket stora problemkomplex vår ovan rubricerade fråga ju ingår som en ytterst betydelsefull delfråga, så är uppenbarligen det bekanta avsnittet Lk 24:13-35, vartill kan jämföras Lk 24:44-53, synnerligen belysande, icke minst verserna 25-27, där det i 27:de versen heter: »Och han begynte att genomgå Moses och alla profeterna och uttydde för dem, vad som i alla skrifterna var sagt om honom». Och det som »var sagt om honom» gällde enl. vers 26 Jesu lidande.

De citerade orden gör oss berättigade till det påståendet, att Jesus här, i Lk 24 alltså, ger nytestamentliga människor undervisning ifråga om den rätta förståelsen av Gamla testamentets skrifter. Och det, som skall förstås, är först detta att Jesu lidande är omtalat och förkunnat i Gamla testamentet. Men vidare: enl. Jesu direkta uttalanden innebär det lidande, som sålunda förkunnas i G. T., människornas frälsning — man jämföre exempelvis Lk 18:31—35, Mt 20:28. Ifråga om Jesu egen syn på »frälsningen» i Gamla Testamentet har vi alltså hittills menat oss kunna konstatera, att Jesus håller före, att frälsning genom hans lidande finnes förutsagd i Gamla Testamentets skrifter, varför nytestamentliga människor har att läsa dessa skrifter med denna sanning för ögonen. Härigenom blir det »täckelse» borttaget, varom Paulus talar i 2 Kor. 3:14-

16. Och då vi här talar om »frälsning» i Gamla Testamentet avser vi uteslutande den frälsning, som har relation till Jesu lidande.

Jesus gav i Luk 24 nytestamentliga människor undervisning ifråga om den rätta förståelsen av Gamla Testamentets skrifter.

Men vad beträffar en annan i föreliggande sammanhang betydelsefull fråga lämnar det citerade avsnittet inget direkt svar. Den fråga, vi då tänker på, kan formuleras sålunda: Hur såg de gammaltestamentliga författarna *själva*, enl. Jesu mening, på Nya Testamentets skrifter? Om nu Jesus verkligen har och uttalar någon mening härom, vilket vi, som av det följande framgår, håller före. Formuleringen av den framställda frågan torde minst sagt synas underlig. Men vi menar givetvis: Hur såg de gammaltestamentliga författarna *själva*, enl. Jesu mening, på den utlovade Messias, de nytestamentliga skrifternas kärna och stjärna? Var den utlovade, enl. Jesu mening, för de gammaltestamentliga författarna i de utsagor, som Jesus tillämpade på sig själv, en levande realitet på det sättet, att de medvetet avsågo honom, den utlovade, i vederbörande utsagor? (Det är tydligt, att bl.a. *den* möjligheten teoretiskt kan uppställas, att de gammaltestamentliga siarna menats ha varit på det sättet gripna av Gud, att allt medvetenhetsinnehåll s.a.s. utplånats, varigenom utsagorna för »författarna» själva vid utsagornas tillkomst just inte haft någon mening alls.)

Som sagt lämnar Lk 24 inget direkt svar på de nyss framställda sakligt identiska frågorna.

Men andra uttalanden av Jesus torde kunna lämna oss åtminstone en antydning om, hur Jesus såg på ifrågavarande ting.

Mycket märkligt i detta sammanhang synes oss orden i Joh. 8:56 vara. Jesus säger här: »Abraham, eder fader, fröjdade sig över, att han skulle få se min dag. Han fick se den och blev

glad». Dessa ord synas nu lämna en antydning om, att den i gamla förbundet levande Abraham *i händelser i den egna tiden* fick se (εἶδεν) den utlovade — allt enl. Jesu mening. Nu har man visserligen hållit före att Jesus skulle ha menat, att Abraham »fick se» Herrens dag efter sin död, d.v.s. i paradiset. Bl.a. har anförts, att den skarpa motsats, som texten uppställer mellan förväntningen och skådandet, endast med sagda tolkning blir begriplig. Men i en troendes liv, och Abraham kan ju enl. skriftens vittnesbörd rätteligen sägas höra till trons människor, kan de starkaste motsättningar råda i snart sagt alla avseenden: man tänke exempelvis på Job eller på psalmisten i Ps 28:6 f. Sagda argument synes därför inte alls vara hållbart såsom argument för en ovillkorlig förnekelse av möjligheten, att Jesus kan hålla före, att Abraham *under sin livstid* »fick se» Herrens dag.

Av textsammanhanget att döma synes detta också vara det sannolikaste. Med denna tolkning får nämligen orden »han fick se den och blev glad» en tydlig udd mot judarna, som väl passar in i sammanhanget. Udden består givetvis däri, att judarna — med Jesus för ögonen — icke kunde se, vem han var, under det att Abraham så vandrade i Guds gärningar och Gudslydnad, jfr vers 39 ff., att det beskärdes honom att i händelser, som timade under hans liv, få se något av den tillkommande verklighet, som är att beteckna som den utlovade Messias.

Ifrågarande tolkning synes också väl stämma överens med Jesu ord i Mt. 13:17. Här heter det: »Sannerligen säger jag eder: Många profeter och rättfärdiga män åstundade att se det som I sen, men fingo dock icke se det, och att höra det som I hören, men fingo dock icke höra det». Ty att det, som dessa »många profeter och rättfärdiga» icke fingo se och höra, skulle avse något i *den tillkommande* världen synes uteslutet: i så fall bortföll ju den tydligt uttalade motsättningen till det, som beskärdes lärjungarna. Om Jesus sedan menar, att vissa av de

fromma i Gamla Testamentet inte alls fingo se något av »hans dag» eller att de inte fingo se den ens tillnärmelsevis så klart, som lärjungarna, är frågor som i föreliggande sammanhang saknar egentlig betydelse.

Om vår tolkning av Jesu ord i Joh. 8:56 är riktig, så är det tydligt, att Jesus företräder, vad Prof. Odeberg kallat en *symbolisk* tolkning av Gamla Testamentet, på så sätt, att Jesus anser, att — åtminstone vissa av Gamla Testamentets män — i de händelser som timade i deras egen tid, och f.ö. även i för dem gången tid, varit i stånd att upptäcka mer än det, som för ögonen var. Att de m.a.o. enl. Jesu mening i händelser och tilldragelser, som för de flesta väsentligen endast hade en ytersida, kunde se en uppenbarelse från Gud, en »föruppenbarelse» av den utlovade. Huruvida sedan denna Jesu exeges har något med allegorisk tolkning i modern mening att göra är en fråga, som vi här inte har anledning gå in på. »Vår» exeges av Jesu exeges är i varje fall icke allegorisk i dylik mening, såtillvida som vår enda *strävan* är att söka förstå något av Jesu egen syn i föreliggande avseende.

För sannolikheten av, att Jesus företräder en symbolisk tolkning av G. T., synes ytterligare så mycket tala i Nya Testamentet, att sannolikheten står på gränsen till visshet. Vi anföra endast tvenne ting, som talar för ifrågavarande sannolikhet.

Jesu ord om Johannes Döparen och dennes ord om Jesus.

I Mt. 11:11 säger Jesus, att bland dem, som blivit födda av kvinnor, har ingen funnits som varit större än Johannes, men att den minste i himmelriket likväl är större än han.

Vanligen tolkas detta — och så vitt vi förstå riktigt — så, att Johannes Döparen av Jesus menas tillhöra det gamla förbundet. Men som sådan får han en utomordentlig ställning. Och varför? Emedan han hade en egenartad relation *till Jesus*. Så heter det i vers 9 f. att Johannes är mer än en profet: Han är

den om vilken det är skrivet: »Se jag sänder ut min ängel framför dig, och han skall bereda vägen för dig». Men i denna sin egenartade relation till Jesus, såg Johannes symboliskt på Jesus; han såg m.a.o. hos Jesus åtminstone vid vissa tillfällen sådant som för Johannes uppenbarade något av Jesu härlighet — för att tala i anslutning till Joh. 1:14. Att Döparen verkligen betraktade Herren på detta sätt visar hans egna ord i Mt. 3:1-12.

Men det, som Johannes såg, var icke tillräckligt, enl. Jesu mening, för att han skulle kunna räknas till det nya förbundets innevånare, utan Johannes förblev trots allt en Gamla Testamentets son.

Det andra som vi anföra, och som på sitt sätt talar för sannolikheten av att Jesus företräder en symbolisk syn på Gamla Testamentet är det förhållandet, att Jesus sedan han kommit hit i världen, framställer sig själv som symbol, som ett »tecken», Lk. 11:30, och att hans gärningar ställas i »tecknets» sammanhang. Dessa uttalanden om »tecknen», särskilt när de ses i samband med det som f.ö. säges om tecken i N.T., menar vi m.a.o. vara ett uttryck för Jesu symboliska syn på tillvaron *över huvud*. Men icke alla se tecknen. De finnas — och har enl. Jesu ord i Mt. 23:34-36 alltid funnits — som »med seende ögon intet se, och med hörande öron intet höra, och intet heller förstå»; som det heter i Mt. 13:13.

Om vår ovan utförda exeges av Jesu exeges är riktig, kommer Gamla Testamentet i stort sett i ett särskilt ljus, om det ses utifrån Jesu exeges: Gamla Testamentet blir då väsentligen en symbol för den tidsålder, som inbröt med Kristus.

Vi ska försöka att på en punkt visa, hur tolkningen av G.T. kommer att gestalta sig utifrån Jesu symboliska syn.

Vi avser då tolkningen av utsagorna om »Herrens lidande tjänare», Ebed-Jahwe, i Jes. 42:1-4; 49:1-6; 50:4-9 samt 52:13-53:12.

Som bekant råder den mest utpräglade förbistring, vad tolkningen av dessa utsagor beträffar. På de, mot varandra stridande tolkningar, som här försökts, kan vi i detta sammanhang icke i detalj gå in. Stor svårighet har emellertid vållats bl.a. av det förhållandet, att såväl individuella som kollektiva drag finnas hos den gestalt, som här tecknats. Detta har medfört, att man på olika sätt »styckat» texten och menat att vissa av ifrågavarande utsagor avsett en individuell gestalt — såsom Mose, Serubabel, Jojachim, profeten själv m.fl. — under det att andra av utsagorna gällt folket Israel¹. Och här har forskarna stått mot varandra, varje »betydande» forskare med sin tolkning och sin »behandling» av texten och med eller utan ett antal extra redaktörer. I ett avseende har man emellertid varit rätt ense: den utlovade Messias har *icke* avsetts i vederbörande utsagor.

Hur ställer sig nu tolkningen utifrån en »symbolisk» syn?

Det är uppenbart, att utifrån denna måste det sägas, att det verkligen är den utlovade Messias som avses i vederbörande utsagor. Men därför blir inte den utlovade s.a.s. avskuren från den tidigare historien, varken från folket i Israel eller från enskilda gestalter i Israel. Tvärtom: den gammaltestamentlige fromme, som verkligen »kan se med ögonen», finner mångestädes symboler för den verklighet, som en gång skall framträda i och med den utlovades ankomst; han finner med ett ord symboler för »löftet». När han — i sin egen samtid eller i gången tid — ser något »gudomligt», särskilt det, som blivit kallat »ett ställföreträdande lidande» utsagornas genomgående tema, finner han m.a.o. en uppenbarelse från Gud; han förstår att det ställföreträdande lidandet en gång skall på ett särskilt sätt förverkligas, när Guds stora löfte infrias. Utifrån denna tolkning blir de olika dragen hos »Herrens lidande tjänare» helt naturligt förklarade: ingenting är nu naturligare än att olika drag kan ha hämtats såväl från folket, som från olika indi-

viduella gestalter. Detta innebär tydligen, att var och en av de förut antydda forskarna *kan* ha gjort en riktig iakttagelse, men att vederbörandes tolkning som helhet betraktad likväl måste sägas vara oriktig.

Den här framlagda tolkningen må nu förefalla mången »fantastisk». Men detta *kan* ju bero på främlingskap vis à vis symbolisk bibeltolkning.

Och *en* sak synes vara uppenbar: utifrån en symbolisk syn, företrädd — som vi menar — av Jesus själv, har det visat sig, att inre sammanhang och klarhet, och därmed begriplighet, vad vederbörande gammaltestamentliga utsagor beträffar kunnat nås och detta utan traditionell »behandling» av utsagorna ifråga, under det att tolkningen annars behärskats av den mest utpräglade förbistring med mot varandra stridande »textkorrigeringar» i olika avseenden. Och knappast någon exeget torde vilja påstå, att sammanhang och begriplighet i och för sig saknar all betydelse som argument för riktigheten av en exegetisk tolkning.

Att på ifrågavarande vis se Gamla Testamentet i ljuset av Nya Testamentet, särskilt i ljuset av Jesu egna uttalanden, synes således äga betydelse även för den rent primärexegetiska tolkningen av gammaltestamentliga utsagor.

Visserligen *kan* detta naturligtvis förnekas. Men sker det, synes det, förutsatt att vår exeges av Jesu exeges är insedd såsom riktig, icke kunna innebära annat, än att man menar sig själv sitta inne med helt andra och bättre möjligheter att förstå G.T:s ursprungliga mening — än t.o.m. Jesus.

Men att över huvud efterfråga, hur Jesus har sett på sin bibel, den gammaltestamentlige forskarens undersökningsobjekt, det innebär, som antytts, under alla förhållanden att en legitim exegetisk fråga uppställts. Och det är *denna* fråga, vi här sökt taga upp till behandling.

Vad är evangelium?

Av Rektorn, Teol. lic. *David Hedegård.*

»Varje söndagsskolbarn vet, att evangelium är budskapet om Guds faderskärlek. Inga artiklar behöva skrivas för att förklara det ordet!» Ungefär så lydde ett yttrande, som fölls för någon tid sedan. Säkerligen är den som sade detta icke ensam om sin mening. Man vet, att ordet »evangelium» betyder »ett ljuvligt och glatt budskap», och man anser självklart, att detta budskap handlar om Guds faderskärlek.

Den som uppmärksamtläser sitt Nya Testamente finner emellertid snart, att denna uppfattning om innebörden i ordet »evangelium» på intet sätt är tillfredsställande. Nedanstående framställning är intet försök till någon allsidig utredning beträffande detta nytestamentliga ord. Den utgöres blott av några randanmärkningar, som gjorts i samband med iakttagelser rörande användningen av detta ord i Nya Testamentet.

Först lägger man märke till, att »evangelium» i Nya Testamentet är ett av namnen på hela det kristna budskapet. Om Johannes döparens predikan heter det i Luk. 3:18: »Så förmanade han folket i många andra stycken och förkunnade evangelium för dem». Mångfaldiga gånger kallas Jesu förkunnelse evangelium. »Sedan Johannes hade blivit satt i fängelse, kom Jesus till Galileen och predikade Guds evangelium och sade: 'Tiden är fullbordad, och Guds rike är nära; gören bättring, och tron evangelium'», Mark. 1:14, 15. Om apostlarna säges i Luk. 9:6, att de »förkunnade evangelium och botade sjuka allestädes». Efter pingsten »upphörde de icke att var dag undervisa i helgedomen och hemma i husen och förkunna evange-

lium om Kristus Jesus», Apg. 5:42. En apostel är »avskild till att förkunna Guds evangelium», Rom. 1:1. Han är »en prästerlig förvaltare av Guds evangelium», Rom. 15:16. — De nu anförda ställena äro nog för att visa, att »evangelium» är en beteckning på hela det kristna budskapet.

För det andra: Detta budskap har en alldeles bestämd bakgrund, det hör hemma i en bestämd situation. När fariseer och sadduceer kommo till Johannes för att låta döpa sig av honom, sade han till dem: »I huggormars avföda, vem har ingivit eder att söka komma undan den tillstundande vredesdomen?» Matt. 3:7. Alltså: domen stundade, det gällde att finna en utväg undan den. Alla, även de frommaste, äro hemfallna åt denna dom. Ingen tvekan kan heller råda om domens innebörd: »Agnarna skall han uppbränna i en eld, som icke utsläckes», Matt. 3:12. Bakgrunden till Johannes döparens »glädjebudskap» är sålunda vissheten om den stundande domen, då alla äro hemfallna åt den eviga elden.

Men detta är också bakgrunden till Jesu och apostlarnas budskap. Jesus anknyter omedelbart till Johannes döparens förkunnelse, och innehållet i Jesu förkunnelse sammanfattas i Matt. 4:17 med samma ord, som i Matt. 3:2 angiva innehållet i döparens predikan: » Gören bättring, ty himmelriket är nära». Och ingen tvekan kan råda om att detta budskap även i Jesu mun har till bakgrund den stundande domen. Om domen och den eviga fördömsen talar han f.ö. ofta. Man jämföre hans ord om Gehenna i Matt. 5:22, 29, 30; 10:28; 18:9. I Matt. 5:22 kallas det »det brinnande Gehenna», eftersom det är skådeplatsen för den gudomliga vredens outsläckliga eld. Den som icke i tro mottager Jesu budskap går evigt förlorad. »Den som icke hörsammar Sonen, han skall icke få se livet, utan Guds vrede förbliver över honom», Joh. 3:36.

När Paulus talade på Areopagen förkunnade han, att Gud »fastställt en dag, då han skall döma världen med rättfärdighet

genom en man, som han har bestämt därtill», Apg. 17:31. Men när han sedan nämnde Jesu uppståndelse blev han avbruten. Frälsningsbudskapet fick han sålunda icke tillfälle att fram-bära på Areopagen. Han fick här blott möjlighet att nämna dess bakgrund: den stundande domen. Då han en gång fick tillfälle att tala till landshövdingen Felix talade han »om rätt-färdighet och återhållsamhet och om den tillstundande domen», Apg. 24:25. Icke heller i detta fall fick han tillfälle att för-kunna evangelium, ty Felix blev nu förskräckt och ville icke längre lyssna till honom.

I Romarbrevet har Paulus givit oss en utförlig framställ-ning av evangelium. Grundläggande äro i detta brev en rad juridiska termer: rättfärdighet, rättfärdiggöra, dom, lag, straff, anklaga, anklagelse. Envar som genomläser blott de tre första kapitlen i brevet märker strax detta. Domen stundar, och frå-gan är, vem som kan undfly den (jfr 2:3). Det befinnes, att ingen kan undfly den. »Var mun skall bliva tillstoppad och hela världen stå med skuld inför Gud», Rom. 3:19.

Det nu anförda må vara nog för att visa, att bakgrunden till evangelium är övertygelsen om den stundande domen. Alla stå anklagade, ingen kan anföra någon ursäkt, alla äro skyl-diga.

Av det ovan sagda följer, att evangelium måste vara bud-skapet om en utväg att undkomma fördömsen. För den som står anklagad och dömd kan intet annat vara ett glädjebudskap än budskapet om en utväg undan domen och straffet.

Vad innehåller då evangelium? Först lägger man märke till, att det icke är en lära — t.ex. en lära om Guds faderskärlek — utan att det är *en förkunnelse om något som skett*, om ett gudomligt ingripande. Huvudpunkten i Johannes döparens förkunnelse är ordet om den som kommer efter honom och som är starkare än han, Mark. 1:7, 8. Denne skall döpa i helig ande, Matt. 3:11. De tre första evangelierna berätta om Johan-

nes' predikan före Jesu dop. Men Johannesevangeliet, kap. 1, omtalar innehållet i Johannes' predikan efter Jesu dop. »Jag döper i vatten; men mitt ibland eder står en som I icke känner: han som kommer efter mig, vilkens skorem jag icke är värdig att upplösa», Joh. 1:26, 27. När Johannes först uppträdde kände han honom icke: »Och jag kände honom icke, men för att han skulle bliva uppenbar för Israel, därför är jag kommen och döper i vatten», Joh. 1:31. Vid dopet fick Johannes också den fulla insikten om vem den av Gud sände var: »Och jag har sett det, och jag har vittnat, att denne är Guds Son», Joh. 1:34. Summan av det evangelium, som Johannes predikade, var följaktligen, att något fullkomligt oerhört skett: Guds Son har kommit i världen.

Mycket ofta säges i de tre första evangelierna, att Jesu predikan handlade om Guds rike. Men riket är ingenting som är skilt från hans person. Understudom omtalas riket och Jesu person såsom identiska. I Mark. 11:10 lovprisas »vår fader Davids rike, som nu kommer». Men Matt. 21:9 och Luk. 19:38 tala, i likhet med Mark. 11:9, blott om Jesu person. Ett annat exempel: I Matt. 19:29 finnes uttrycket »för mitt namns skull». Men i parallellstället Luk. 18:29 heter det: »för Guds rikes skull». Riket har kommit i hans person. Träffande är därför det av Origenes präglade uttrycket »autobasileia» —han är själv riket.

Det finnes tvenne ställen i Pauli brev, vilka på ett sammanfattande sätt angiva evangeliets innehåll. Det ena är Rom. 1:1-4, där det heter: »... evangelium om hans Son, vilken såsom människa i köttet är född av Davids säd såsom helig andevarelse är med kraft bevisad vara Guds Son, allt ifrån uppståndelsen ifrån de döda». Evangelium är sålunda en berättelse om Guds Sons människoblivande och uppståndelse. Det andra nyss åsyftade stället är 1 Ror. 15:1-4, där det säges, att evangeliets »elementer» äro följande: »att Kristus dog för våra

synder enligt skrifterna och att han blev begravnen och att han har uppstått på tredje dagen enligt skrifterna». Även här omtalas sålunda evangelium såsom en berättelse om Jesus Kristus. »Man ser härav, att evangeliets och den kristna apostoliska förkunnelsens grundelementer icke voro någon Jesu lära om hur människan skall handla och vara, utan det var trossatser och budskap om Jesu Kristi person och verk. — Detta urkristna evangelium skilde sig alltså också väsentligt från många moderna uppfattningar av evangeliet, vilka mera närma sig eller äro identiska med den gammaltestamentliga och fariseiska traditionen, i det att de se det väsentliga av evangeliet bestå i en Jesu sedelag, i en Jesu lära om den himmelske Fadern och hans vilja. Det urkristna evangeliet är emellertid i stället en lära och ett budskap om Jesus Kristus, som blev korsfäst för våra synders skull, som blivit begravnen, men åter uppstått och visat sig i uppståndelsens gestalt, för många, som kunna vittna därom» (Odeberg).

Även av Apostlagärningarna framgår, att evangelium i första hand är en berättelse om Jesus Kristus och om det som skett med honom. Mångfaldiga gånger betecknas i denna bibelbok hela den apostoliska predikan med namnet evangelium. Jfr 5:42; 8:4, 25, 35, 40; 14:7, 15 etc. Man behöver blott genomläsa predikningarna i Apg. 2; 3; 4; 10; 13 för att finna, att den apostoliska predikan i första hand hade ett historiskt innehåll: den handlade om Jesu liv, död, uppståndelse och förhärlikande.

I vår tid har det icke sällan påståtts, att den första kristna predikan handlade om de kristnas religiösa erfarenheter. De gingo ut med vittnesbördet om vad de upplevat, och genom detta sitt vittnesbörd vunno de andra för tron. Av det ovan anförda framgår, att detta påstående icke har någon grund i Nya Testamentet. Den äldsta kristna predikan har ytterst litet att säga om de kristnas egna religiösa erfarenheter. Den har ett objektivt innehåll. Men detta innebar icke, att den frambars på

ett ointressant, opersonligt sätt. Den genomströmmades av ett sällsamt liv, som rörde vid det innersta i åhörarnas hjärtan. Den frambars med »en bevisning i ande och kraft», 1 Kor. 2:4. Envar som lyssnade till denna predikan förnam omedelbart, att de som talade upplevat något revolutionerande, något som förflyttat dem i deras innersta till en helt annan värld än den, där de förut levde.

Evangelium har sålunda ett objektivt innehåll, det är i första hand berättelsen om en rad historiska fakta. Men icke blott det: det innehåller också en tolkning av dessa fakta. »Kristus har dött» — det är historiskt faktum. »För våra synder» — det är tolkningen som säger vad detta faktum betyder för oss.

Och det faktum, som här står i medelpunkten, är Jesu död. Man behöver blott genomläsa de fyra evangelierna för att förstå detta. Ingen händelse där är skildrad med tillnärmelsevis samma utförlighet som Jesu död, och hela det föregående händelseförloppet i Jesu liv är skildrat så, att hela framställningen innerst visar hän mot hans död. Jesu dop skildras i verkligheten såsom hans invigning till döden.

Däremot talar Jesus i evangelierna icke mycket om sin döds betydelse. Han talar väl om dess nödvändighet (Matt. 16:21 etc.) men icke ofta om dess innebörd. Undervisningen om Jesu döds betydelse måste ha hört till det som lärjungarna under hans jordeliv icke kunde bära (Joh. 16:12). De fattade ännu icke hans döds nödvändighet, ännu mindre voro de då i stånd att fatta en undervisning om hans döds betydelse.

Ett av Jesu betydelsefullaste ord om sin döds betydelse är Matt. 20:28: »Människosonen har kommit, icke för att låta tjäna sig utan för att tjäna och giva sitt liv till lösen för många». Det är uppenbart, att detta ord anknyter till Jes. 53. Uttrycken »giva sitt liv» och »för många» erinra om Jes. 53:12 och uttrycket »att tjäna» påminner om »Herrens tjänare» i detta kapitel.

Det är på flera sätt betydelsefullt, att Jesus talar om sin döds betydelse i anslutning till Jes. 53. Det är klart, att detta kapitel hör hemma i ett juridiskt sammanhang. Herrens tjänare, som blivit så illa misshandlad, säger: »Den som dömer mig fri är nära, vem vill då gå till rätta med mig? Må han träda fram jämte mig. Vem vill vara min anklagare? Må han komma hit till mig. Se, Herren, Herren, hjälper mig; vem vill då döma mig skyldig?» (50:9 f.). Men sedan sker något i högsta måtto överraskande, något inför vilket folk och konungar förstummas i häpnad (52:15), nämligen att den oskyldige lider de skyldigas straff. »Näpsten var lagd på honom för att vi skulle få frid, och genom hans sår bliva vi helade», 53:5. Luther säger om detta ställe: »*Han* hade med rätta bort hava frid, och vi hade i kraft av lagen bort evigt lida våra synders straff. Men här är allt omvänt. Den ene syndar, men den andre bliver därför straffad.»

Genom att Jesus hänvisat till Jes. 53 har han sålunda givit en tydlig anvisning om sin döds betydelse. Hans död är ställföreträdande i ordets egentliga bemärkelse: han går in under släktets synd, han lider släktets straff. Detta står också i full överensstämmelse med Pauli lära om Kristi döds betydelse. »Kristus dog för våra synder» — hans död var sålunda icke någon martyrdöd. »Enligt skrifterna» — hans död var förutsagd i Gamla Testamentets heliga skrifter. Nya Testamentet hänvisar till ett flertal gammaltestamentliga ställen, där Messias' död förutsäges. Vilka av dessa ställen, som aposteln närmast åsyftar i 1 Kor. 15:3, kan man givetvis icke säga. Men av Rom. 3:21-26 framgår, att han betraktar Kristi död ur samma synpunkt som den vilken kommer till uttryck i Jes. 53.

För det första står det fast, att själva ordet »rättfärdiggöra» är en juridisk term, att det betyder »frikänna» inför rätta. Att vara rättfärdiggjord inför Gud är sålunda att frikännas inför

hans domstol. Det framgår f.ö. alldeles tydligt av Rom. 2:13 och 8:33.

För det andra framgår det av Rom. 3:24-26 att denna Guds rättfärdigförklaring grundar sig på Kristi död. »... och de bliva rättfärdiggjorda utan förskyllan, av hans nåd, genom förlossningen i Kristus Jesus, honom som Gud har ställt fram såsom ett försoningsmedel (Luthers övers.: nådastol) genom tro, i hans blod. Så ville Gud — då han i sin skonsamhet hade haft fördrag med de synder, som förut hade blivit begångna — nu visa, att han dock var rättfärdig. » Detta ställe utlägges träffande av M. F. Roos på följande sätt: »När Gud förlåter, så måste det finnas något som tillfyllestgör hans högsta rätt att fördöma och straffa, en rätt som han mycket ofta betygat i sitt ord. Och vad är då detta? Det är den med blod bestänkta nådastolen, som Paulus nämner i Rom. 3:25, och om vilken han säger, att Gud på den dåvarande tiden framställt den för människorna, emedan synderna väl förut hade blivit förlåtna, men blott liksom satta å sido. Man efterskänker en gäldenär en skuld, när man vet, att en annan kommer att betala den. Men innan betalningen sker, är efterskänkandet ett åsidosättande, ett avhållande från krav. Men Kristus måste framställas och genom tron erkännas såsom en nådastol i sitt blod, på det att Guds rättfärdighet måtte bliva ådagalagd, och Gud, som icke kan hänskjuta något till en högre domare, bliva erkänd såsom rättfärdig, då han rättfärdigar den ogudaktige.»

Evangelium är budskapet om rättfärdiggörelsen, Rom. 1:16, 17; 3:23-26. Det handlar om en rättfärdighet från Gud, som skänkes »utan förskyllan» åt envar som tror. Gud skänker denna gåva på grund av Kristi död. Kristus »fullgjorde vad vi borde Och blev vår rättfärdighet».

Jerusalem och Golgata.

Av Pastor Gustav Bernander.

För bibelläsaren i allmänhet torde väl den del av Boken, som talar om Jesu lidande, död och uppståndelse utgöra höjdpunkten av densamma. Det är också uppenbart, att de fyra evangelierna ha lagt huvudvikten vid denna del av vad de nedtecknat; intet annat har nedskrivits med en sådan utförlighet och rikedom på detaljer. Icke underligt, ty i dessa händelser, korsfästelsen och uppståndelsen låg urkristendomens segerkraft förborgad.

Det kan heller ej undgås, att den med någon fantasi utrustade läsaren av berättelsen om de sista dagarna av Jesu jordeliv söker att för sitt inre visualisera händelserna och ge dem inramning. Han föreställer sig kanske en österländsk stad omgiven av en mäktig mur. Han ser de trånga gatorna myllra av folk. Ur en av portarna drar det ut ett dystert tåg. I spetsen äro några ridande romerska knektar. Efter dem går en blek böjd man, släpande ett kors. Därefter följer en skrämmande och larmande hop, som till nöds hålles i schack av de råa krigsknektarna. Vägen kantas av människor, bland vilka synes kvinnor som gråta av medömkan. Jesus av Nasaret skall korsfästas. — Och vidare föreställer man sig hela korsfästelseakten på Golgata, måhända som den illustrerade bibel, som så fascinerade en i barndomen, eller bilderna man sett i söndagsskolan framställt de olika momenten.

Den konstnärliga fantasien har gjort många försök, och ofta gripande sådana, att framställa Frälsarens lidande och död. Men

ofta har väl den bristande kännedomen om den tidshistoriska miljön förringat framställningens värde. En så vitt möjligt riktig uppfattning av den miljö och inramning, i vilken de dystra händelserna under påskhögtiden utspelades i Jerusalem, är av stort värde för deras konkretisering i vår fantasi och därmed också för deras förmåga att gripa känsla och sinne. Det efterföljande ville på några få punkter ifråga om miljöinramning försöka komma det sannolika närmare. Men innan jag ger mig in på detta, känner jag behov av att citera vad en romersk katolsk munk resignerat öppen hjärtigt sade till mig med avseende på vissa Palestina-minnen: »Här är ingenting säkert. Endast bergen, sjöarna och himlen (vi skulle i detta fall kunna tillägga Jerusalem) äro säkra minnen.»

Tyvärr veta vi ej mycket om det antika Jerusalems bebyggelse och utseende. Två större byggnader kunna vi bestämt lokalisera, emedan tydliga lämningar finnas kvar av dem ända till våra dagar, nämligen templet vid östra stadsmuren och Herodes palats vid den västra. Men f.ö. rör man sig i det stora hela på ganska osäker mark. Man måste komma ihåg, att Jerusalem under de 1900 år, som förflutit sedan Jesus levde och dog, många gånger blivit erövrat och skövlut av fiendehand och i flera fall i grund förstört. På ruinerna ha nya städer byggts upp och nya stadsmurar ha uppförts, stundom med andra sträckningar än de gamla. Dalsänkningar ha igenfyllts och höjdlägen jämnats ut. Genom allt detta har den gamla stadsdelen helt förändrats, ja, topografien inom staden har blivit en annan. Endast markens huvudformationer ha bevarats. Sålunda reser sig alltså den gamla staden på en rektangulär platå, som i öster, söder och väster är omgiven av djupa dalgångar. Den sydliga delen av denna platå ligger emellertid utanför den mur, som turkarna uppförde på 1500-talet. Men det var på denna del av platån som Sion, Davids Jerusalem, en gång var beläget.

Arkeologer, historiker och författare ha i vår tid med vetenskapens hjälpmedel sökt framställa för oss det Jerusalem, som fanns på Jesu tid. Att de delvis lyckats, råder intet tvivel. För den som haft tillfälle att sätta sig in i hithörande litteratur rycker det Jerusalem som då var, mycket närmare än förut. Det blir något av levande realitet. Men ännu återstå många dunkla gåtor, av vilka åtminstone somliga skulle kunna lösas, om den nuvarande bebyggelsen bleve undanröjd på lämpliga ställen och arkeologiska utgrävningar utfördes. Men det mesta måste nog ställas på en avlägsen framtid, och en del problem torde aldrig bli lösta. Till dessa hör nog spørgsmålet om var Kristi grav och Golgata varit belägna. Äldre tider godtogo utan kritik den tradition, som utpekar den så kallade gravkyrkan såsom platsen för Jesu korsfästelse och begravning. Så kom 1800-talet med dess starkare vetenskapliga intresse för Orienten. Man hade lyckats tyda de gamla egyptiska inskriptionerna, vilket öppnat en hel ny värld. På religiöst område upplammande intresset för de nya upptäckternas betydelse för bibelforskningen. Fromma män gjorde besök i bibelns länder, och vad man isynnerhet intresserade sig för var de platser, där det sista dramat i vår Frälsares liv utspelats. De voro ju på förhand av traditionen angivna.

Men här i den gamla gravkyrkan mötte man något, som var motbudande för ett västerländskt fromt sinne, ja, för vanlig mänsklig anständighet: de skandalösa tvisterna och striderna mellan olika kristna grupper om vilka som voro de rätta innehavarna och vårdarna av Kristi grav; ja, det hade gått så långt, att den turkiska regeringen utsett en muhammedan till överste tillsyningsman över gravkyrkans fred, ett ämbete, som blev ärftligt. Vidskepelsen, bedrägeriet och schackrandet blomstrade också i rikt mått kring graven som medelpunkt. Skulle detta verkligen vara den plats, där vår Frälsare lidit och dött och där han varit begravnen och uppstått? Skulle Gud til-

låta dylika skamlösheter på den plats, där hans Son utgjöt sitt oskyldiga, dyra blod? Dessa och liknande tankar voro nog ofta orsaken till att man vände ryggen till gravkyrkan och kände sig förvissad, att Gud ej uppenbarat den rätta platsen utan velat hålla den dold för människans avgudiska och syndiga handlingar eller ock började man söka de heliga platserna annorstädes.

Det fanns också de, som på andra grunder än känsluskäl stodo tvivlande inför traditionen om gravkyrkan såsom rätta platsen för Golgata och graven. Den ligger långt inom den nuvarande stadsmuren. Enligt evangelierna lågo ju dessa platser utanför densamma. En sådan motsägelse kan ju lätt utjämnas genom förklaringen, att muren på Kristi tid var belägen på ett annat ställe än nu. Men nu råkar man i andra svårigheter. Tempelplatsen och borgen Antonia, som inneslötos av den gamla stadsmuren i den östliga delen av staden lågo här nordligare än den genom gravkyrkan angivna platsen i den västliga. För att få denna plats utanför muren, måste det alltså förutsättas, att denna mur varit belägen långt söder om den nuvarande och rätvinkligt gått ut från den mur som omgav tempelområdet, samt därifrån i någorlunda rak linje sträckt sig västerut till Jaffaporten. Detta är nu stort intet annat än ett antagande, men även om det skulle överensstämma med verkligheten, så har det endast nätt och jämt räddat gravkyrkan utanför muren. Men nu komma de verkliga svårigheterna. Kyrkan är visserligen med tillbyggen ett ganska stort komplex, där olika kyrkogrunder ha sina avdelningar. Men det är dock ingen byggnad av alltför stora mått. Huvudskeppets bortre del omsluter gravkapellet, en fristående byggnad inne i kyrkan. Från graven sett till höger ligger »Golgata». Det ter sig som en läktarupphöjning, dit en trappa leder upp. Vid ett av mina besök mätte jag upp avståndet mellan de båda platserna. *Det var cirka 40 steg.* Kommer man upp på »Golgata», utgöres det av

ett mindre kapell med tvenne altaren bredvid varandra, ägda respektive av de båda största konkurrerande kyrkorna. Framför dem ser man i golvet hålen efter de tre korsen, det mittersta rektangulärt och de båda andra runda och belägna snett bakåt på båda sidorna. I golvet sitter en smal silver-skiva, vid ena ändan fäst i detsamma. Om denna vikes undan blottas en spricka i en underliggande stenhäll. Detta skall övertyga besökaren om tvenne ting: dels att här verkligen är en högt belägen klippgrund och dels att springan är ett resultat av jordbävningen vid Jesu död på det på denna klippa resta korset.

Nu är som vi veta en spricka i berggrunden ingen ovanlig företeelse och hålen för korsen äro bevisligen av ganska sent datum. Men ännu betänkligare är »Golgatas» litenhet och närhet till graven. Den lilla bergsknalles, som det kan vara fråga om här, skulle väl knappast valts till avrättningsplats, isynnerhet då det gällt att resa upp ett flertal kors. Av evangeliernas beskrivning av korsfästelsen framgår, att stora människoskaror samlats på platsen. Man måste fråga sig, var dessa skulle fått rum. Endast några få steg från »Golgota» ligger ju graven, som dock var belägen i Josefs av Arimatea Örtagård. Huru hän-synslöst den romerska makten stundom än kunde bete sig, är det dock föga troligt, att en sådan skymf mot en medlem av Sanhedrin gått för sig, att man utvalt hans trädgård och begravningsplats för att avrätta trenne brottslingar, såvida han ej själv var en brottsling, som förverkat sin egendom, vilket ingalunda synes framgå av evangelierna.

Sen är det själva graven. Vad man nu kallar så är endast en cenotaf. Vid högra sidan i det lilla kapellet är en bänkartad anordning med en på mitten sprucken marmorplatta som lock. En närmare beskrivning av gravkapellet hör icke hit, det må endast sägas att den inre dekoreringen på en västerlänning verkar krimskrams av simplaste slag.

Uppenbart är att vad här visas icke är Kristi grav, även om

huvudmassan av pilgrimer från ortodoxa kyrkor och andra i sin fromma enfald bibringas tro, att det så är. För den som söker efter den historiska sanningen om denna plats, blir frågan denna: Vad finns det för lämningar under gravkapellet? Enligt professor Dalman finns det ingenting där. Det skall en gång där ha funnits en i berget urholkad grav, som på trehundra-talet upptäckts vid avröjandet av den plats, som man antagit vara Golgata. Detta skedde på initiativ av kejsar Konstantins moder Helena, som vallfärdade till Jerusalem och enligt traditionen funnit Kristi kors i en underjordisk grotta, som man nu visar under gravkyrkan. Man antog då att denna grav måste vara Jesu grav. Man schaktade ut hela bergpartiet med graven, så att den framstod som ett slags monter, ett från nutida pietetssynpunkter mycket underligt tillvägagångssätt. Då »den galne kediven» på 1000-talet intog Jerusalem och förstörde gravkyrkan, var det därför lätt för honom att fullständigt demolera den grav, som han visste vara föremål för de kristnas vördnad och nära nog tillbedjan. Gravkyrkan återuppbyggdes, men man fick nöja sig med en konstgjord grav.

Som ovan sagts hyste man under 1800-talets senare del starka och som man trodde berättigade tvivel om tillförlitligheten av den tradition, som förlade Golgata och Jesu grav till gravkyrkan, detta så mycket mera som det är ett helt komplex av de mest egendomliga traditioner koncentrerade till densamma. Här är jordens medelpunkt, här äro Adam och Eva begravna, här var det Abraham offrade Isak och här stod det träd i vars grenar den vädur insnärjt sina horn, vilken han offrade i sonens ställe m.m. Även om dessa traditioner skulle vara sekundära i förhållande till gravtraditionen, så äro de dock ägnade att i icke ringa grad minska tilliten till denna. Alla tillsammans visa huru en yppig traditionsflora kan uppstå kring en plats, där jordmånen är tjänlig.

Bland dem som ägnat de arkeologiska problemen i Pale-

stina mycken uppmärksamhet är svenskättlingen professor G. Dalman. Det märkliga är, att denne är böjd att acceptera traditionen om gravkyrkan som platsen för Golgata och Kristi grav. Han synes dock stödja detta mera på uppgifter från Eusebius och en annan gammalkyrklig författare än på egna undersökningar och därav draga slutsatser, förklarligt nog då inga utgrävningar varit tillåtna eller ens möjliga. De båda källor han stöder sig på synes gå tillbaka på två ej fullt samstämmiga traditioner om var Kristi grav var belägen. Därför blir det även något oklart över hela hans bevisföring. Vad han anför är tydligen kontentan av vad som från vetenskapligt håll ett gott stycke in på detta århundrade kunde sägas till förmån för gravkyrkotraditionens historiska trovärdighet. Med skäl torde man kunna instämma med Böök i hans reseskildring från Palestina, att är detta allt man kan säga som bevis för gravtraditionens trovärdighet, så är det ej vidare övertygande. Naturligtvis kan man ej på forskningens nuvarande ståndpunkt utesluta varje möjlighet, att åtminstone endera Golgata eller Graven kan ha varit belägen på gravkyrkans plats.

Är Dalman benägen att ge traditionen rätt med avseende på Golgata och Graven, så är han det mycket mindre i fråga om Getsemane. Det Getsemane, som vanligtvis presenteras oss på bilder, är Fransiskanklostrets trädgård på Oljebergets sluttning mot Kidrondalen. Där finns några gamla olivträd, och det skulle ha varit under dessa gamla träd, som Jesus skulle ha utkämpat sin bönekamp. Här har Fransiskanorden under senare år uppfört en mycket förnämlig kyrka, vars altare anges vara placerat på den klipphäll, där Jesus fallit ned i bön. Dalman utdömer resolut denna plats och förlägger bönekampen ett stycke på andra sidan vägen, som leder uppför Oljeberget. Här finns den så kallade Ångestgrottan. Enligt traditionen var det här Jesus lämnade sina lärjungar och gick bort för att bedja. Denna plats tycks vara rätt okänd för besökare av minnesrika

platser i Jerusalem. T.o.m. H. Morton tycks ej ha hittat den att döma av hans bok *In the Steps of the Master*. Då jag något år före krigsutbrottet besökte platsen och genom Dalman kände till Ångestgrottan, föresatte jag mig att söka rätt på den. Men ingen visste var den fanns. Kommen upp till det ryska Getsemane mötte jag en grupp människor, av vilka en gav intrycket av att vara rysk präst. Han tycktes ej ens veta om existensen av grottan, fast han bodde i närheten. Jag lyckades emellertid själva ta mig fram till platsen och blev förvånad att nere i grottan finna ett kapell med brinnande lampor. En vitklädd munk satt längst fram. Han var österrikare och ville gärna samtala. Tydligt voro besökarna sällsynta. Jag frågade honom givetvis, hur man kunde påstå, att Jesus här genomlevat sin ångestnatt, då fransiskanerna hävda, att Jesu bön i Getsemane ägde rum ett gott stycke därifrån. Jo, det kunde han lätt och ledigt förklara. Då Jesus var i Jerusalem brukade han bo i denna grotta med sina lärjungar. Den ägdes av släktingar, kanske rent av av Jesu föräldrar. Det hade varit en oljepress där. Även Getsemanenatten kom Jesus dit med sina lärjungar, men i sin oro och ångest lämnade han dem här, gick ett stycke därifrån och bad o.s.v. Munken verkade mycket förtrolig med det han berättade, som om han upplevt det själv.

Dalman accepterar traditionen om Ångestgrottan, men inte fransiskanernas Getsemane. Även på Jesu tid gick vägen över Oljeberget mellan dessa båda platser och i närheten av den senare. Dalman anser det otroligt att Jesus, fastän medveten om att hans fiender sökte honom, skulle ha begivit sig bort över denna väg och stannat i dess närhet. Han anser istället, att platsen för bönen varit bland olivträden närmare grottan. Detta överensstämmer med att olivplanteringarna med namnet Getsemane lär ha varit belägna just i den trakt Ångestgrottan är belägen.

Den historiska forskningen har också undanröjt en annan

mycket omhulad tradition, nämligen den om Via Dolorosa med de sju stationerna. Vi veta ju hur gärna katolikerna använda detta motiv. Nämda tradition förutsätter, att pretoriet, där Jesus dömdes, var identiskt med borgen Antonia norr om tempelplatsen. Ännu i dag visa nunnorna i det där belägna klostret stenläggningen på vilken Jesus stod, då han dömdes. Utan tvivel är den stenläggning, man här blottat, från romersk tid. Men här är ett betänkligt aber. Då prokuratorn besökte Jerusalem, residerade han i Herodes palats vid Jaffaporten, delvis bevarat till vår tid i det så kallade Davidstornet. Med största sannolikhet stod Jesus här till rätta inför Pilatus tidigt på fredagsmorgonen. Antoniaborgen var f.ö. en soldatkasern, där den vakt, som hade uppsikt över tempelplatsen, var förlagd. Men med detta faller legenden om Via Dolorosa. Den *verkliga* Via Dolorosa måste ha varit från Herodes palats genom Jaffaporten till Golgata, var detta nu låg.

*

På 1840-talet framfördes en hypotes om Golgatas läge som gick ut på följande, vilket icke förefaller helt osannolikt: Om man från den i norra stadsmuren belägna Damaskusporten böjer av mot höger nedåt Kidrondalen, går man genom en ganska djup bergskärning, som sannolikt varit ett gammalt stenbrott. Ovanför bergväggen till höger tornar stadsmuren, medan man till vänster har en höjd, vars mot gatan vettande brant har åtskilliga djupa håligheter, uthuggna av människohand. Denna bergvägg ger intrycket av ett ansikte på en jättelik dödskalles. Det påstås dock, att ej alla få detta intryck. Då jag för första gången stod inför denna bergkulle utan att veta vilken det var, slog mig med detsamma den åsyftade likheten, och min första tanke var: »Detta är huvudskallen!» Den har måhända haft ännu större likhet med en sådan för två tusen år sedan, men seklerna förvittra som bekant även berget, isynnerhet sådana

lösa bergarter, som det här är fråga om. Ovanpå kullen är en rymlig plåtå, som man mycket väl kan tänka sig som en passande avrättningsplats, tillräckligt långt ifrån staden, men ändå så nära, att en folkvandring dit av åskådarmassor från staden kunde påräknas. Att denna kulle blivit fredad från nivellering och modern bebyggelse, torde man endast ha den omständigheten att tacka för, att det på toppen är en muhammedansk kyrkogård, fridlyst från alla otrognas förorenande närvaro.

På 1860-talet gjorde man under utgrävningar invid denna höjd ett synnerligen intressant fynd. På ett område, som ursprungligen synes ha varit ett stenbrott fann man en i berget inhuggen grav. Den var dold av nedrasad jord och sten, vilket skyddat den från förstörelse under gångna sekler. Det som mest frapperar, när man står inför denna grottgrav, är att bergväggen omkring den är släthuggen och ger intryck av att ha utgjort ena gavelväggen i en byggnad t.ex. altarändan i en kyrka. Går man in i graven kommer man först in i en förhall, som numera är avskild från själva gravkammaren med en järnreling. I själva graven äro urholkade platser för tre döda, men endast en plats är helt färdigställd och har sålunda varit använd som viloplats för en död. Vid både huvud och fotända är utmejslat ett slags bänkar, så att det är möjligt att sitta. Till höger om gravdörren finns en öppning ett stycke upp på bergväggen, så att man kan se in i gravens inre.

Om man jämför denna grav med den beskrivning evangelierna ge av den, som Jesus lades i, kan man ej undgå att lägga märke till en påfallande likhet. Det var därför ej underligt, att man på många håll frågade sig, om man ej stode inför upptäckten av Jesu grav. För att skydda platsen för vandalisering upprättades på protestantiskt håll en stiftelse, som inköpte platsen, omgav den med stängsel och snyggade upp den. De planterade cypresserna, som nu vuxit upp till träd, ge det fridlysta området ett intryck av stilla frid, som bjuder till andakt. Det

namn man givit åt graven är »Graven i trädgården» (The Tomb in the Garden).

Det är betecknande, att man ej velat säga, att det är Kristi grav. Detta av flera orsaker. De som råda över gravkyrkan äro icke välvilligt stämda mot den nyupptäckta graven. De tillåta ej ens, att en vägvisare uppsättes, som utvisar dess plats. Men den djupaste orsaken är nog, att ingen vetenskapsman veder-vågar sitt rykte genom att påstå, att man funnit Jesu grav. Den kallas stundom Gordons Kristi Grav. Detta är med orätt, ty general Gordon lär aldrig ha påstått att man här funnit Kristi grav. Men han tilltalades av platsens frid och gick ofta dit för att förrätta andakt. Detta påminde honom om den som sade: »Jag är uppståndelsen och livet».

»Graven i trädgården» och »huvudskallen» äro frågetecken, som kanske aldrig kommer att besvaras av någon forskning. Muhammedansk intolerans och protestantisk pietet skydda tillsammans, så underligt det än låter, dessa båda när-belägna platser utanför Jerusalems ruggiga, fränstötande stadsmur. Vad man än tror om deras sammanhang med Jesu lidande och död, så kan den mottaglige ej undgå att känna en djup gripenhet inför dem. Men visshet om den plats där Jesus kors-fästes och begravdes ha vi ännu ej fått. Det är ej heller så viktigt. Tron på honom som vår förlossare och försonare är oberoende därav. Lösningen på vårt förhållande till Gud och det eviga kunna vi endast finna, om vi förstått de ord, som stå skrivna på dörren till den örtagård, som innesluter den ovan omtalade graven: Jag är uppståndelsen och livet.

Nya Testamentets syn på Gamla Testamentet.

Av Fil. mag., Teol. lic. *Eric Starfelt*.

Hugo Odeberg: *Nya Testamentet om det Gamla*. Svenska Alliansmissionens förlag, Jönköping 1945. 22 sid. Pris 0:60.

»Om man vill få reda på, hur Nya Testamentet ser på det Gamla Testamentet, kan man gå ut från nära nog vilket kapitel som helst i Nya Testamentet, ty Nya Testamentets syn på det Gamla lyser igenom överallt.»

Så inleder Odeberg sitt arbete om Nya Testamentets syn på Gamla Testamentet. Den som överhuvud taget sysslar med Nya Testamentet, kan icke undgå att på ett eller annat sätt även taga ställning till Gamla Testamentet. Redan vid en flyktig genomläsning av de nytestamentliga skrifterna lägger man märke till de många uttryckliga hänvisningarna till Gamla Testamentet. Går man till Nestles allmänt brukade grekiska upplaga av Nya Testamentet, förvånas man kanske till en början över att på snart sagt varje eller varannan sida finna längre eller kortare partier tryckta med fetstil. Det är de gammaltestamentliga citaten, som på detta sätt markeras. Över tusen ställen i Nya Testamentet kunna på detta sätt ordagrant återfinnas i Gamla Testamentet. Och har man väl en gång fått uppmärksamheten riktad på detta nära samband mellan det gamla och nya förbundets skrifter, ledes man till ständigt nya upptäckter. Vid sidan av de direkta citaten och överensstämmelserna i ordalag finnes ett mångdubbelt antal ställen, där de nytestamentliga författarna tydligt anspelat på från Gamla Testamentet kända utsagor eller förhållanden och hos sina läsare förutsatt förtrogenhet med dessa. Ett grundligt inträngande i

Gamla Testamentet kan sålunda sprida nytt ljus över många annars svårförståeliga ställen i Nya Testamentet.

Att Gamla Testamentet hade en stor betydelse för författarna av de nytestamentliga skrifterna och för den urkristna församlingen överhuvud, är sålunda ett ofrånkomligt faktum, om vars riktighet envar ganska lätt kan övertyga sig. Vida svårare är frågan, *av vad art* sambandet är, eller med andra ord hur Nya Testamentet uppfattar det Gamla Testamentet. Detta torde vara en av de punkter i den nytestamentliga åskådningen, som är allra svårast för en s.k. modern människa att tränga in i och tillägna sig. För den stora allmänheten torde Gamla Testamentet huvudsakligen te sig såsom ett historiskt dokument från den »judiska lagreligionen», som väl kan innehålla enstaka moment av högt etiskt och religiöst värde, men som dock tillhör ett lägre och av kristendomen övervunnet religiöst utvecklingsstadium. Följden av denna uppfattning har bl.a. blivit, att kunskapen om Gamla Testamentet inom stora skikt av vårt folk är minimal. Å andra sidan ha Gamla Testamentets »försvarare» i stor utsträckning låtit sig ensidigt engageras i en kritisk uppfattnings frågeställningar. Så har man fört långa diskussioner om Gamla Testamentets framställning av vissa historiska och naturvetenskapliga fakta, men under dessa — förvisso långt ifrån betydelselösa — detaljutredningar har man ibland kommit att försumma det som är ännu betydelsefullare, nämligen Jesu egen och hans första lärjungars syn på det gamla förbundets Skrifter och deras djupaste mening, budskapet om Frälsaren och frälsningen.

Det är detta oerhört väsentliga problem, som upptagits till behandling av professor Odeberg i hans nyutkomna arbete »Nya Testamentet om det Gamla». Redan tidigare har han varit inne på detta område, exempelvis i Tolkning av Korintierbrevet, sid. 370 ff., Fariseism och kristendom, sid. 38 ff., Tillbaka till Bibeln, sid. 47-55 samt artiklarna »Bokstaven som

dödar och anden som gör levande» (För Biblisk Tro, häfte 3, 1944) och »Allegori och verbalinspiration» (Erevna nr 2, 1945). En bättre vägledare på detta svåra område kunde man icke ha uppletat. Det behövs en man med Odebergs skarpsinne, utomordentliga lärdom och häpnadsväckande förtrogenhet med Gamla Testamentets hebreiska grundtext för att först kunna med strängaste vetenskapliga metoder penetrera hela detta ofantliga material och därefter framlägga resultatet i en sådan form, att även en vanlig, »olärd» läsare kan med största intresse följa resonemanget från början till slut. Man är författaren djupt tacksam för att han velat gripa sig an med detta viktiga ämne och för att han löst uppgiften på ett så glänsande sätt.

Författaren utgår ifrån Lukas 24:de kapitel, där det omtalas, huru den uppståndne Frälsaren själv kommer två av sina lärjungar till mötes och begynner att undervisa dem. Han förklarar för dem det som skett med honom, förklarar sitt lidande och sin död genom att *hänvisa till Gamla Testamentet*. »Han genomgick Moses och alla Profeterna och uttydde för dem alla Skrifterna, vad som hade sagts om honom». Det framhålls särskilt, att det här »icke är framställt så, att det är några få utvalda ställen, till äventyrs främst hos profeterna, som Jesus uppger syfta på honom. Genom uttrycket 'han började med Moses' angives, att alla Gamla Testamentets skrifter ifrån den första boken ibland dem, det är Första Mosebok, tala om honom.»

Men denna förståelse av Gamla Testamentet var icke något, som lärjungarna kommit till av sig själva, den fulla förståelsen kom först därigenom att Kristus uttydde skrifterna för dem. På samma sätt talar Paulus i 2 Kor. 3:dje kapitlet om att ett tackelse hänger över judarnas hjärta, när Gamla förbundets skrifter föreläses, och detta tackelse försvinner först i Kristus.

Överallt i Nya Testamentet återfinna vi samma syn. När Jesus i Bergspredikan ställer sitt »jag säger eder» mot vad »I haven hört av de gamle», då är det ej tal om att han ställer sin personliga auktoritet såsom något nytt i motsättning mot Skriften. Tvärtom innebär detta, att Jesus har auktoritet att utlägga Skriften just därför, att Han är Sonen och därigenom identisk med Herren, som talar i Skriften.

Så förstår man också det för oss eljest svårförklarliga faktum, att de första lärjungarna i sina predikningar ständigt hänvisa till de gammaltestamentliga Skrifternas vittnesbörd, då de vilja beskriva det *nya*, som skett i och genom Jesus Kristus. En vanlig missuppfattning av detta förhållande avvisar Odeberg med följande slående resonemang: »Om någon skulle vilja invända, att de första evangelieförkunnarna lade så stor vikt vid Gamla Testamentet endast därför, att de hade att göra med sådana åhörare, nämligen judarna, som uppfostrats i Gamla Testamentet, så kan därtill svaras med hänvisning till det faktum, att man lade minst lika stor vikt vid Gamla Testamentet, när man talade till sådana, som aldrig hört talas om det. De 'hedningar', som omfattade kristendomen, fingo tvärtom en grundlig undervisning om Gamla Testamentets betydelse och studerade Skrifterna med 'brinnande hjärtan'. Detta framgår tydligt av den för en modern läsare rent ofattliga bibelkunskap, som Paulus förutsätter hos de f.d. hedniska läsare av hans brev, som endast hade några års kristen erfarenhet bakom sig.»

Och skulle någon mena, att Paulus själv och de övriga apostlarna höllo fast vid Gamla Testamentet av vana från barn domen, så erinrar författaren om att »samme Paulus också är en man, som blivit omvänd från hela sitt gamla väsende, och som om detta säger: 'se det gamla är förgånget'. Han har mer radikalt än någon brutit med det han förut lärt och trott på. Så mycket märkligare är att just han håller så strängt fast vid

Gamla Testamentet; att det just är han, den omvända Paulus, som kan säga: 'Jag tror allt som är skrivet i lagen och profeterna'.»

När man läser modern litteratur, kan man ibland inte undgå att reflektera över den till ytterlighet vidlyftiga framställningen. Det händer nog, att läsaren efter att ha läst en roman på femhundra eller sexhundra sidor tänker, att detta lika lätt skulle kunnat sägas på femtio sidor. Denna tendens inom litteraturen är farlig, därför att den så småningom lett till, att de flesta läsare omedvetet anpassat sig till ett sådant skrivsätt och vant sig vid att snabbläsa eller »skumma» en bok. Ett sådant förfaringssätt är minst av allt på sin plats, när det gäller föreliggande arbete. Visserligen är Odebergs framställning som alltid så fängslande, att man ogärna vill släppa boken ifrån sig, förrän man fått läsa den till slut. Men med en sådan första genomläsning är dess innehåll ingalunda uttömt. Den tål att läsas om, och den *behöver* läsas många gånger för att verkligen kunna fylla sin uppgift, att leda en nutida bibelläsare in i Nya Testamentets egen uppfattning av Gamla Testamentet.

»Nya Testamentets ståndpunkt är, att Kristus är den Jesus, som levat ibland oss: 'Vi *sågo* hans härlighet', men också den, om vars liv, död och uppståndelse alla skrifterna bära vittnesbörd, Lagen, Profeterna och skrifterna. Det kan inte göras någon åtskillnad mellan Jesu verklighet och skrifternas gudomlighet. Det går inte att skilja dessa båda ifrån varandra. Kristus och Skriften kunna icke skiljas åt. De ge varandra sitt vittnesbörd, och det vittnesbördet är gudomligt.»

Anteckningar till nytestamentliga texter.

Av Professor *Hugo Odeberg*.

1. Joh. 12:1-16 (Palmsönd.).

Om man föreställer sig, att en »sunt och nyktert anlagd» människa, en normal realistiskt tänkande och handlande man, skulle träffa på berättelsen i Joh. 12:1-16 och läsa den för första gången, t.ex. såsom en liten novell i någon tidning, så vore det icke osannolikt, att han fällde det omdömet: »det enda förnuf-tiga i denna berättelse är det som Judas Iskariot säger».

Ty vad innehåller berättelsen i övrigt? Där talas om en kvinna, som på en fattig, kringvandrande predikant slösar bort en parfym, som är så dyrbar, att man för dess penningvärde kunde ge en daglönarfamilj livsupphälle för ett helt år: 300 denarer var nardusoljans minimivärde, och 1 denar var den vanliga dagsavlöningen för en arbetare. Man läser vidare om en massa folk, som samlats kring denne predikant, därför att de, obildade och sensationslystna, hade hört talas om, att han skulle ha väckt upp en död till livet; man läser om att denne predikant sätter sig upp på en åsninna, och rider in i staden, och att det hysteriska folket går honom till mötes med palmkvistar och i ögonblickets berusning hyllar honom med en gammal psalmvers. Man läser också om myndighetspersoner eller män med anspråk på andlig ledareställning, vilka voro den mannens fiender och ville förgöra honom.

Helt annorlunda än denna sunda och nyktra betraktare ser *evangeliet* på de situationer det skildrar. Judas Iskariot, den

ende »förståndiga», d.v.s. ekonomiskt begåvade och sansade människan i situationen, avslöjas av evangeliet som en tjuv och en förrädare. De »hysteriska» människorna bringa, *om de veta det eller icke*, en rätt hyllningsgård åt honom, som de i ögonblickets besinningslöshet fylka sig omkring. Och den »slösaktiga» kvinnans gärning bevaras som ett hela mänsklighetens dyrbara minne för alla tidsåldrar. Ty hon hade icke slösat på sin egen fåfänga, utan bringat en tacksamhetens hyllning, som blev till en symbol för den tacksamhet, vilken hela kvinnosläktet är skyldig Honom, i vilkens anda kvinnan lyfts ur slaveri och mindervärde.

Och vad ser evangeliet i honom, som är berättelsens centralgestalt: den fattige, vandrande predikanten? Det ser hela världens rättmätige Konung, en konung som kommer i Guds namn, bärande Guds eget namn: Herren. Den som nedskriver detta evangelium vet, att Han är den kring vilken hela Guds plan med mänskligheten är koncentrerad, ifrån denna mänsklighets första förvillelse, genom dess djupa fall i allt djupare ondskas, grymhet och förtvivlan, intill den dag, då en förnyad mänsklighet uppstår. Denne, som kommer, icke med makt eller härar, utan ridande på en åsna, han föres visserligen icke in i ett triumftåg efter den mänskliga maktens begrepp, men hans intåg i Jerusalem är dock ett triumftåg, ty det bär mot Golgata.

Men liksom ingen av dem, som voro med i de händelser, som här berättas — icke ens Jesu lärjungar — förstodo eller ens insågo det eviga och historiska djupet i det som här skedde, allra minst i Jesu egen person, så är mänskligheten än i denna dag — även i Kristi egen församling — mycket långt från att inse, än mindre förstå det. Och fortfarande härskar i stor utsträckning en uppskattning av den typ, som Judas Iskariot företräder. Han framträder som den förståndige, och man är långt ifrån att inse, vare sig att han är en tjuv eller förrädare — liksom ingen vid det skildrade tillfället, utom Jesus själv, hade

en tanke på att denne betrodde man var en tjuv och en förrädare.

I verkligheten ensam anträdde Han, som är historiens A och O, begynnelse, slutpunkt och centrum, sin väg till Golgata, förstådd av ingen, hatad eller hånad och föraktad av många, hyllad och älskad av några få. Men den väg han gick, gick han för allas skull.

2. Femte akten (Långfred.).

Det torde icke kunna nog ofta erinras om att evangelierna (och det gäller samtliga fyra evangelierna) lägga en utomordentligt stor vikt vid att hela Kristi verk är nedlagt i Gamla Testamentets Heliga Skrifter, ifrån den första bokens första kapitel, genom hela Lagen, Profeterna och Skrifterna. Kristus framstår såsom uppfyllelsen av Skrifterna och därmed också såsom den, som genom sitt ord och verk bringar i dagen dessa gamla Skrifters fördolda innebörd. Evangelierna äro ense om att härleda denna sanning från Jesus själv. Jesus hade i sin undervisning åter och åter inskräpt detta, och det med en skärpa, som det översteg till och med lärjungarnas förmåga att under hans livstid på jorden till fullo fatta.

Icke minst gäller detta om Kristi lidande och försoningsdöd. Åter och åter finna vi i evangelierna Jesus inskräpa, att den fulla förklaringen till hans lidande och död och nödvändigheten därav finnes i Skriften. Han ger aldrig någon annan förklaring, och tillspetsar sin lära så, att han säger: allt detta måste ske, *för att* Skriften skall uppfyllas. Han har alltså velat inskräpa, att det var av den största vikt, att hans lärjungar gjorde sig förtrogna med denna sanning och levde sig in i den. Och detta gällde icke blott hans apostlar och deras samtid, utan alla hans lärjungar allt intill tidens ända, eller såsom han själv också säger: »intill dess himmel och jord förgås».

Det är därför att helt förvanska evangeliets egen framställning, om man säger, att detta ständiga påpekande av Skriftens uppfyllelse endast skulle tjäna som ett argument mot de samtida judar, som bestredo, att Jesus var den i Skriften utlovade Messias. Denna sanning, att Kristi ord och verk i historien var inlagd i och uppenbarade meningen i Skrifterna, var och är en livsnödvändig sanning icke blott för de otroende utan i all synnerhet för dem som redan kommit till tro. Det är icke så menat, att någon skulle kunna säga: »jag tror ju att Kristus dött för mig, och därför behöver jag inga bevis ur Gamla Testamentet att han var den utlovade Frälsaren», utan tvärtom så, att *den som tror på Kristus måste leva i Skriften för att kunna leva i Kristus*. De gammaltestamentliga Skrifterna måste kunna tala till honom i Kristi Ande, så att Kristus möter honom i dem.

Inför korset måste de Skriftens ord, som Kristus själv pekade på och vars djupa mening han på korset uppenbarade, stå fram för den återlöste. Hur skulle den, som vill bekänna sig till Kristus, kunna förakta eller förbise den heliga Skrift, ur vilken Kristus på själva korset — då han med sin varelse bar all mänsklighetens olyckor, ondska och förtvivlan — hämtade de ord, som voro uttryck för hans Ande? »Min Gud, min Gud, varför har Du övergivit mig?» (Ps. 22:2), »Fader i dina händer, befaller jag min Ande» (Ps. 31:6). Till betraktelse kunna följande urval av de för passionsevangeliets särskilt betydelsefulla gammaltestamentliga skriftställena, i den ordning i vilken de förekomma i Gamla Testamentet, framläggas:

1. 1 Mos. 1:27. Och Gud skapade människan sig till en avbild, till Guds avbild skapade Han honom, man och kvinna skapade han dem.

1 Mos. 3:14, 15. Och Herren Gud sade till ormen :... jag skall sätta fiendskap emellan dig och kvinnan, och emellan

din säd och hennes Säd. Den samme skall söndertrampa ditt huvud, och du skall stinga honom i hans häl.

2. 1 Mos. 9:6. Den som utgjuter människoblod, hans blod skall ock av människor utgjutet varda; förty Gud haver gjort människan efter sin avbild. (Matt. 26:52.)

3. 4 Mos. 9:1-12. Och Herren talade med Moses ... och sade: Låt Israels barn hålla påska i sinom tid; på fjortonde dagen i denna månad om aftonen, i sinom tid skola de hålla det ... och de skola äta det med osyrat bröd och bittra örter, och skola intet låta därav bliva kvar till morgonen, och intet ben sönderbryta därav. (Joh. 19:36.)

4. 2 Sam. 15:23. Och hela landet grät med hög röst, och allt folket gick med; och Konungen gick över den bäcken Kidron, och allt folket gick fram på den vägen, som löper åt öknena. (Joh. 18:1.)

5. Job. 16:10-12, 17. De gapa med sin mun emot mig och hava hånligen slagit mig vid mitt kindben; de hava tillhoppa släckt sin harm på mig. Gud haver övergivit mig åt den orättfärdige och låtit mig komma i de ogudaktigas händer. Jag var rik, men Han haver mig gjort till intet; han haver tagit mig vid halsen och sönderslitit mig och uppsatt mig sig till ett mål ... ändock att ingen orättfärdighet är i min hand, och min bön är ren.

Job. 19:13. Han haver låtit mina bröder komma långt ifrån mig, och mina kände vänner äro mig främmande vordne.

6. Ps. 2:2. Konungarna på jorden resa sig upp och herrarna rådslå med varandra emot Herren och Hans Smorde. (Mark. 15:1.)

Ps. 22:2. Min Gud, min Gud, hvi haver du övergivit mig? (Matt. 27:16, Mark. 15:34.) 7. Jag är en mask och icke menniska, människors begabberi och folks föraktelse. Alla de, som mig se, bespotta mig, gapa upp med munnen och rista huvudet: Han klage det för Herran; Han hjälpe honom ut och

undsätte honom, om Han haver lust till honom. (Mark. 14:49, Matt. 27:39, 40.)

7. 17. Hundar hava kringvärvt mig, och de ondas rote haver ställt sig omkring mig; mina händer och fötter hava de genomborrat. (Matt. 27:31, Mark. 15:20, Joh. 19:18.) 19. De byta mina kläder emellan sig och kasta lott om min klädnad. (Matt. 27:35, Mark. 15:24, Luk. 23:34, Joh. 19:23.) 23. Jag vill predika Ditt namn för mina bröder; jag vill prisa Dig i församlingen ... ty Han haver icke föraktat eller försmått den fattiges eländhet och icke förskylt sitt ansikte för honom ... de elände skola äta, att de mätte varda; och de som efter Herren fråga, skola prisa Honom; edert hjärta skall leva evinnerligen ... ty Herren haver ett rike och Han råder ibland folken ... för Honom skola knäböja alla de, som i stoft ligga, och de där med bekymmer leva. Han skall få en säd, den Honom tjänar; om Herren skall man förkunna intill barnabarn. De skola komma och predika Hans rättfärdighet för det folk, som födas skall, att Han det gör.

8. Ps. 31:6. Ut i dina händer befaller jag min Anda. Du haver mig förlöst, Herre, du trofaste Gud. (Luk. 23:46.)

9. Ps. 41:10. Min vän, den jag mig betrodde, den mitt bröd åt, trampade mig under fötterna. (Matt. 26:14, Mark. 14:10, Luk. 22:4, Joh. 13:18.)

10. Ps. 69:8. För dina skull lider jag försmädelse, mitt ansikte är fullt med blygd. Jag är minom bröddrom främmande vorden och min moders barndom okänd. Ty nitälskan för Ditt hus förtärer mig, och deras försmädelser, som dig häda, falla upå mig. 22. Och de gävo mig galla äta och ättika dricka uti min stora törst. (Matt. 27:34, Mark. 15:36, Joh. 19:28.) De elände se det, och glädja sig, och de som Gud söka, dem skall hjärtat leva.

1. Jes. 50:6. Jag höll min rygg till dem som mig slog, och

mina kindben till dem som mig ryckte: mitt ansikte vände jag icke bort för försmädelse och spott. (Matt. 16:67, 27:30, Mark. 14:65, 15:19, Luk. 22:63.)

2. Jes. 53. Men ho tror vår predikan, och vem varder Herrens arm uppenbarad? Ty han rinner upp för honom såsom en vidja, och såsom en rot utu torro jord. Han haver ingen skapnad eller däjelighet. Vi sågo honom, men där var ingen skepnad som oss kunde behaga. Han var den allra föraktadaste och vanvyrdaste, full med värk och krankhet: han var så föraktad, att man gömde bort ansiktet för honom. Därföre aktade vi honom för intet.

3. Sannerligen, han bar våra krankhet, och lade uppå sig vår sveda. Men vi höllo honom för den som plågad och av Gudi slagen och pinter var.

4. Men han är sargad för *våra* missgärningars skull, och slagen för *våra* synders skull. Näpsten ligger uppå honom, på det att vi skulle frid hava, och genom hans sår vordo vi belade. Vi gingo alle uti villfarelse såsom får. Var och en såg uppå *sin* väg. Men Herren kastade allas våra synder uppå honom.

5. Då han näpst och plågad vart, lät han icke upp sin mun: såsom ett lamm, det till slaktning ledes, och såsom ett får, det stilla tiger för sinom klippare, och låter icke upp sin mun.

6. Han blev begravnen såsom de ogudaktiga, men bland de rika, då han var död.

Ändock hade han ingen orätt gjort, ej heller fanns något svek uti hans mun.

7. Men det behagade Herren att slå och plåga honom. När han givit sitt liv till skuldoffer, skall han se en säd, som skall länge leva, och Herrens nådiga behag skall genom honom hava framgång.

8. Med sin kunskap skall min tjänare, den rättfärdige, göra många rättfärdiga, och han skall bära deras synder. Därföre skall jag giva honom många till del, och talrika skaror skall

han få till byte, emedan han utgav sitt liv åt döden och vart räknad ibland ogärningsmän, ändock han bar de många synden och bad för överträdarna.

9. Hosea 10:8. Och brottets offerhöjder, där Israel har försyndat sig, skola förstöras; törne och tistel skola växa på deras altaren, och de skola säga till bergen: skylen oss, och till höjderna: fallen över oss. (Luk. 23:29, 30.)

10. Sak. 12:10. Men över Davids hus och över innebyggarna i Jerusalem skall jag utgjuta NÅDS OCH BÖNS ANDA, ty de skola se uppå mig, den de genomstungit hava. (Joh. 19:37.) På den samma tiden skall Davids hus och Jerusalems innebyggare hava en fri och öppen brunn, emot synder och orenhet. 13:7. Svärd, upp över min herda, och över mitt folks Förste, säger Herren Sebaoth: slå herdan, så varda fåren förskingrade: så vill jag vända min hand till de små. (Matt. 26:31.)

Mark. 16:1-8 (Påskdagen).

De tre kvinnor, som tidigt på söndagsmorgonen gingo ut till Jesu grift hade alla varit på ett särskilt sätt förbundna med honom under hans jordiska verksamhet. De hade följt med honom och hans lärjungar under hans vandringar och på olika sätt i det yttre understött hans verksamhet med penningmedel och personligt tjänande. (Jfr Matt. 27:56, Luk. 8:2.) Nu var denna verksamhet slut. Jesus var död. När de voro på väg till hans grift, hade de intet annat i tankarna, än att de skulle finna en grift, som var tillsluten med en tung sten. Deras problem var, hur de skulle få hjälp med att bortvältra stenen.

Det de funno var alltså helt oväntat för dem. De voro icke beredda på något under och voro icke upplagda för några visioner. Så långt ifrån att de hade väntat något märkvärdigt, så att de trodde sig se, vad de önskade se, så ger berättelsen tvärtom vid handen, att de trodde på det som mötte dem blott

därför att det icke blev möjligt att tvivla på deras egna ögons och örons vittnesbörd.

Då de fingo se en yngling (neanískos) klädd i vita kläder, uppfattade de omedelbart denne såsom en gestalt från den himmelska världen; de levde nämligen i Gamla Testamentets heliga skrifter, och visste från dessa, att de vita kläderna voro det himmelska livets symbol. Samma symbol har nya testamentet: »Den som vinner seger, han skall klädder varda i vita kläder». (Uppenb. 3:5, jfr 7:9.) Det är förklaringen till uttrycket: »de blevo förskräckta», Ordet »exethambēthēsan» beskriver människans bävan, hennes egendomliga sällhetsfyllda »aga», inför en syn av den himmelska verkligheten, hennes andliga ursprung och hemort. Betecknande nog finnes för denna förnimmelse intet ord i vårt nutida svenska språk.

De få icke blott se en syn, de få även höra ord riktade direkt till dem. En uppmaning att icke frukta; det innebar: de voro berättigade att se, det de sågo. Ehuru de icke väntat det, var det avsett för dem. I kärlek sökte de sin Mästare, och fastän de icke väntat att finna annat än hans döda kropp, fastän de icke visste av annat än att allt var slut, så hade deras hängivenhet för Herren fört den levande Herrens budbärare till dem. Och han har också ett direkt budskap till dem, ty den de sökte var »Nasaréen, den korsfäste». Dessa båda namn på Herren voro dem förtrogna. »Nasaréen» betecknar Honom som kommit i världen till människors frälsning, »den Korsfäste» betecknar den, som fullbordat detta frälsningsverk, ty på korset sade han: det är fullkomnat. Nu är det jordiska frälsningsverket slut: Han är icke här. Så voro kvinnorna de första, som fingo mottaga det direkta budskapet från Herren, att han var uppstånden.

Men kvinnorna voro också de första, som fingo ett uppdrag från den uppståndne. Och detta uppdrag bestod i att förmedla ett budskap till dem, som under Herrens jordeliv redan

utrustats med ett uppdrag, en kallelse. »Han går före eder till Galiléen, där skolen I få se honom, *såsom han har sagt eder.*»

Hur kvinnorna fullgjorde detta uppdrag berättar evangelisten med de orden: *de sade intet åt någon.* Detta var det rätta sättet att fullgöra uppdraget: de gömde det först i sitt hjärta, till dess att den rätta stunden var inne. Herrens ord måste först *bevaras* innan det kan utföras i livet. — »Ty de fruktade.» Var det fruktan för människor? Nej, det var bävan för Herrens ord, såsom man bävar för det heliga. Ty i sådan bävan måste Herrens ord *bevaras*.

Luk. 24:13-35 (Annand. påsk).

Här uppenbaras huru den uppståndne Herren har samma kärlek till sina betryckta och bortkomna lärjungar, som han hade till de små och bortkomna lärjungarna, då han var med dem såsom den jordiske Jesus. Jesus Kristus är densamme i går och i dag, desslikes i evighet.

I kärlek kommer han till dessa lärjungar och han intresserar sig för deras frågor. Dessa frågor samlade sig kring den enda: vad har det blivit av Herren, var är Han? Han var vårt hopp. Det säges att Han ännu lever. Men är icke vårt hopp fåfängt, Han synes ju vara borta, och det är icke Hans kraft som märkes i tidens händelser. Ty det är ondskan, som segrar, nu som förut.

I kärlek kommer Herren till dem. Han är redo att ge dem svar på deras frågor. Och vem skulle bättre kunna ge besked på den fråga, som ju rör Honom själv än just Han själv? Men hur går han tillväga för att ge dem klarhet? Han börjar med en förebråelse. Och det är av största vikt att lägga märke till vad Han förebrår dem för och hur Han tilltalar dem: »Ack, ni dåraktiga och tröghjärtade till att tro på allt som *profeterna* ha talat! » Och hur går han tillväga för att ge dem besked? Han

gör inte annat än att hänvisa till *Skrifterna*, med början på Första Mosebok, genom moseböckerna, genom Profeterna (= de historiska böckerna Jos. — 2 Kon. + de vi kalla profeterna) och Skrifterna (Job, Psaltaren etc.) och *uttyder* för dem Skrifterna, och visar, att dessa *alla* tala om Honom. Annat säger han icke. Det Eviga Ordet, Historiens Alfa och Omega, begynnelse, slutpunkt och centrum, hänvisar lärjungarna att studera Gamla Testamentets heliga Skrifter, och läsa dem så, att de alla tala till dem om Kristus.

Då öppnades deras ögon, och deras hjärtan blevo brinnande, hänförda av de Heliga Skrifterna i det ljus, som Kristus givit dem. Och så blev Han uppenbar för dem, icke blott såsom den som var uppstånden och alltfort levde i världen, i osynlig måtto, utan också såsom den, som blev deras gäst och med vilken de fingo sitta till bords. Han deras gäst och de Hans gäster. Och så förstodo de, att även brödsbrytelsen talade om Kristus, och att Han där gav sig själv åt dem. Aldrig mera skulle de behöva vara övergivna, bortkomna väl i världen men hemma med och hos Herren.

Joh. 20:19-31 (1 e. Påsk).

När Herren träder in bland sina lärjungar hälsar han dem med fridshälsningen. Det var den vanliga hälsningen men i Jesu mun hade den en djup betydelse. Han hade en gång sagt: »*Min* frid giver jag eder. Icke giver jag eder såsom världen giver.» En ny frid, den verkliga friden, av vilken all annan frid är blott en svag återglans, en ofullkomlig aning.

Och när han först gett dem av sin frid, ger han dem sitt uppdrag. Det är också sitt *eget* uppdrag han ger dem. Det uppdrag Jesus själv fått av Fadern, det delar han ut åt lärjungarna från denna stund och kommande tider, så länge denna världsålder består. Av sin Ande ger han dem: »Tagen emot den Helige Ande!» Och så ger han dem makt att lösa och binda, att

tillåta och förbjuda, att för människorna öppna himmelrikets port och att stänga den.

Men det var då också viktigt att lärjungarna alltid levde i Honom. Endast i Honom hade de sitt uppdrag, endast i Honom hade de sitt bemyndigande. Att använda detta uppdrag, och framför allt detta bemyndigande, i kraft av någon deras *egen* myndighet, det vore en synd mot den Helige Ande. Endast genom att själva vara intet kunde de vara Kristi befullmäktigade, de, genom vilka Han verkade i tiden.

Det uppdrag, som Jesus gav till de första apostlarna, skulle de på motsvarande sätt förmedla till andra. Nu var det en, som på detta sätt skulle få uppdraget genom de föregåendes förmedling: Tomas tvivlaren. Han blev typen för ett slag av lärjungar, de som icke kunna tro förrän de först smakat tvivlet i grunden. Men även han kom till tro, och bekände sedan: »Min Herre och min Gud». Och det är all tros innehåll: »att Jesus är Kristus, Guds son». Och genom denna tro och i Hans *namn* hava vi liv.

Joh. 10:11-16 (2 e. påsk).

När Jesus använder bilden av herden och fåren anknyter han till Gamla Testamentets språk. Den rätte herden är den, som är sänd av Gud och lever i enhet med Honom. Det egentliga syndafallet bestod i en självständighetsförklaring gent emot Gud. Den som gjort sig fri från Gud, han drog andra med sig till samma »sjelvständighet», och upphöjde sig till deras »ledare», deras herde. Men utan Gud kan icke finnas vare sig någon självständighet eller något ledarskap. Den som vill vara självständig gent emot Gud, den som endast söker sitt eget, han finner utan Gud intet i sig själv, han söker efter någon eller något att stödja sig på, att ledas av, att följa. Självständigheten blir beroende. Men den han söker ledning hos är själv i samma belägenhet. Han har intet i sig själv, därför att han vill

vara endast sig själv. Därför kan han endast leda till fördärvet, och när detta kommer, försvinner han själv såsom herde och ledare. Han överlämnar hjorden åt den förste ledaren, som visat sig vara en ulv. Den som skulle vara den store herden, han är den store ulven. Bakgrunden till dessa Jesu ord finnes i hans tidigare ord, de hårda orden: »I ären av den fadern djävulen, och eder faders vilja viljen I utföra. Han har varit en mandråpare från begynnelsen och blev icke i sanningen, ty sanningen är icke i honom; när han talar lögn, talar han av sitt eget; ty han är en lögnare och lögnens fader.» Och den gammaltestamentliga bakgrunden till dessa ord finner man på sådana ställen som till dömes Hes. 34 kapitel.

Men Han sam är ett med Fadern, och alltså icke »självständig», han känner sina får, och söker endast deras räddning och deras väl, därför att Han endast vill vad Fadern i Honom vill. Han giver sitt liv för sin hjord, hela den mänsklighet som är »förskingrad likasom de där ingen herde hava». (Hes. 34:4, Jes. 53:6, Matt. 9:36.) Av de förskingrade och bortkomna upprättar han den nya hjorden, och den bär inseglet »*en* hjord och *en* herde».

Vetenskaplig roman

Aape1i Saarisalo: *Astartes offer*. Översättning av Karl Hylander. Halls förlag, Jönköping 1945. 423 sidor och 1 karta. Pris 8:-, inb. 11:-.

Professorn i orientalisk litteratur vid universitetet i Helsingfors, Teol. Dr. Aape1i Saarisalo, har rykte för att vara en av samtidens främsta kännare av orientalisk arkeologi. Både ensam och som ledare för större expeditioner har han färdats genom Bibelns länder, sökande orter och vägar, som omtalas i Skriften. Han har också tagit verksam del i de senaste årtiondenas arkeologiska utgrävningar, vilka på så många punkter kullkastat den s.k. bibelkritikens teorier och givit resultat, som helt överensstämmer med Bibelns egna utsagor.

Vid sidan av dessa expeditioner har Saarisalo även ägnat sig åt ett omfattande författarskap. För svenska bibelläsare är han redan känd genom Biblisk Uppslagsbok, som han tillsammans med Rektorn, teol. lic. David Hedegård utgivit på Fosterslandsstiftelsens förlag. Nyligen har ytterligare ett av hans arbeten utkommit i svensk översättning, nämligen den vetenskapliga romanen *Astartes offer*. Uttrycket vetenskaplig roman låter nog för många som en motsägelse. Men man måste erkänna, att Saarisalo verkligen förstår att förena diktarens fantasi med vetenskapens krav på exakthet. På basis av en del historiska urkunder och kilskriftsbrev från tiden omkring 1400 f.Kr. har han skapat en spännande skildring av den babylonska furstedottern Nannas färd längs karavanvägen genom Palestina till Egypten, där hon skulle bli Faraos brud. Genom sin trotsiga vägran att enligt landets sed delta i tempelprosti-

tutionen har hon uppväckt kärleksgudinnan Astartes vrede. Denna konflikt fördjupas till en dramatisk framställning av den genom hela världshistorien pågående kampen mellan hednisk sinnlighet och ohejdad livsnjutning å ena sidan och biblisk Gudstro å den andra, mellan Frestaren-Ormen och Honom, som var från begynnelsen och om vilken det heter att Han »skall söndertrampa ormens huvud».

Astartes offer innehåller en utomordentlig rikedom av faktiska upplysningar, som illustrera livet i Palestina och dess grannländer vid denna tid. Man möter hebreernas krigiska skaror, som just börjat sitt erövringståg i det heliga landet, och Babels kända unga krigare. Man får stifta bekantskap med Faraos bagare, salvoberedare och övriga tjänare i deras dagliga arbete, man får en intressant inblick i palatsintrigerna och får följa alla ceremonierna vid både bröllop och begravning i det gamla Egypten.

Saarisalos bok är både spännande och lärorik.

E. S.

Judarnas framtid.

Per Faye Hansen: *For jøde først og så for greker.* Et bibelsk korrektiv i jødeproblemet. Förlaget Karmel, Oslo. Häft. 6:-, inb. 8:-. (Jfr om Karmelinstituttet nedan sid 61.)

Judeproblemet är en av nutidens mest brännande frågor. Alltid har den kristna kyrkan sysslat med detta problem, sedan Paulus i Romarebrevet med profetisk ingivelse talat om Herrens egendomsfolks framtid. Ett av de senaste inläggen har kommit från Norge i Per Faye Hansens lilla skrift »For jøde først og så for greker».

»Kan Bibelen orientere oss?» frågar förf. i ett inledningskapitel, och efter en uppgörelse med den liberala teologiens negativa syn på Skriften och särskilt profetian hävdar förf. med bestämdhet, att biblisk orientering är naturlig och berättigad, då det gäller att lösa judarnas problem. Judarnas historia är intimt sammanvävd med bibelns frälsningshistoria och kan endast förstås i dennas ljus.

Det judiska folket har en historisk särställning. Det var Guds redskap i hans väldiga frälsningsgärning. Varför blev det förkastat? Vanligen svaras, att det berodde på att de korsfäste härlighetens Herre. Detta är fel, menar förf., ty Jesu korsfästelse var ett justitiemord, utfört av sadduceerna. Judisk hävdvunnen rätt negligerades, och det är väl att märka, att varken fariséerna eller folket i gemen stod bakom korsfästelsen. Nej, Israels största synd var, att det som folk avvisade och förnekade evangeliet om den korsfäste Jesus Kristus.

Liksom profeten Jona en gång saboterade det uppdrag, som Herren givit honom att förkunna evangelium och därför blev

kastad i havets djup, så har Israel blivit förkastat av Herren. Men även i fortsättningen är Jona en förebild. Liksom Herren räddade Jona och lät honom bli till stor välsignelse, så skall Herren också en dag låta sitt folk bli till rik välsignelse. När hedningarnas fullhet har kommit, då skall Israel bli frälst, i det att det bekänner Jesus från Nasaret som sin Messias. Och så skall det bli ett Guds redskap till välsignelse för folken. Därom tala profetierna i GT och NT sitt tydliga språk. Denna frälsning sammanhänger med Israels församlande till sitt land. Aldrig skall Israel kunna assimileras med ett annat folk. Väl har tendenser till detta förefunnits gång efter annan i historien, inte minst för några decennier sedan, men de senaste årens katastrofala olyckor ha mer än något annat stärkt Israels eget nationalmedvetande. I vår egen tid upplever vi en av de mäktigaste folkrörelserna hos det utvalda folket. Denna går under namnet *sionism*, vars bärande tanke är *idén om självhjälp*. Denna rörelse är både kulturellt och politiskt färgad men har föga med de gamle fromme judarnas Sionslängtan att göra, emedan den saknar det religiösa grundlaget. Förf. menar dock, att sionismen är att se som en Guds stora historiehandling med sitt folk och finner den förutsagd hos profeten Hesekiel i dennes berömda vision av de torra benen i dalen, vilken är en märklig profetia om Israels nationella återfödelse före den andliga. (Hes. 37.) Att den andliga återfödelsen skall komma i samband med denna finner förf. belägg för i Hes. 37:11, där Israels barn säga: »Våra ben äro förtorkade, vårt hopp har blivit om intet, det är ute med oss», vilka ord tolkas såsom gällande vissa nutida judiska ledares blickar mot kristendomen efter hjälp. Den kristna synen på sionismen sammanfattar förf. sålunda: »Det er årsaken til at bibeltroende kristne foruten av rent humane motiv også i folge Bibelens orientering må stille seg positivt og forventningsfullt til samlingen om Sion». Det finns stort intresse för Jesus i judevärlden av i dag. Gud skall

åter taga sig an sitt folk, som vänder sig till honom. »Hva er da dette: Folkene på vei bort fra Jesus, jødene langsomt i retning til Nasareeren, mens evangeliet forkynnes for snart alle folkeslag.»

Det är en bok med många intressanta synpunkter på judeproblemet. En modernt tänkande människa blir troligen ibland något chockerad inför de slutsatser till vilka förf. kommer, men det beror då på att dessa slutsatser äro så fast förankrade i den Heliga Skrift. Författaren har ju just ställt som motto att låta Bibeln orientera oss i en fråga, som i varje fall icke kan finna någon bättre orientering än just i Israels och den kristna församlingens heliga skrifter.

Den intresserade hänvisas för fördjupade studier till tidskriften *Karmel*. Den som behärskar modern hebreiska har dessutom ett värdefullt studiematerial i sionismens huvudorgan, tidskriften *Ha-Olam*.

Erik W. Albertson.

Böcker och tidskrifter.

Gunnar Rosendal: *Vak upp, hör väkten ljuder.* Pro Ecclesia.
Kr. 8:25, inb. 10:50.

Den kände Osbykyrkoherden kommer här med en ny del i sin serie »Kyrklig förnyelse». Det är en samling predikningar eller rättare predikomeditationer över evangelietexterna. Över andra och tredje årgångens predikotexter avser dr Rosendal att under de närmaste åren utge liknande predikomeditationer. Vår tid har förlorat mycket i och med att den förlorat konsten att meditera över den heliga Bokens texter. Därför blir dess budskap alltför ofta så vagt och innehållslöst för oss. Inte minst för en förkunnare, som år ut och år in skall tala över samma texter till samma församling, är det en stor gåva att kunna leva sig in i Bibelns värld på ett påtagligt sätt. Gunnar Rosendal är en god handledare i meditationens goda konst. Evangeliets gestalter träder fram tydligt och klart. Som titeln anger har boken ett väckelsens budskap. Den har ett viktigt ärende till alla både präster och lekmän, samma viktiga ärende som evangeliet självt har.

E. W. A.

Per Faye Hansen: *Bibelen og utvecklingslæren.* Karmel, Oslo.
Kr. 0:60.

Karmelinstitutets föreståndare Per Faye Hansen ger i denna lilla skrift på några och tjugo sidor en framställning av utvecklingslärans förhållande till kristen skapelsetro och visar hur oförenlig den är med denna. Människan är inte toppen på djurvärlden, hon är direkt utgången ur Skapar-ens hand. Genom en del citat söker förf. visa, att evolutionsteorien även immanent sett är vetenskapligt ohållbar.

E. W. A.

Fjärde häftet av kvartalsskriften »För Biblisk Tro» för 1945, som utkom strax före jul innehåller en uppsats av rektor teol. lic. David Hede-gård om »Jag våndas åt den korsfäste», »Galileen på Jesu tid» av prof.

Aapeli Saarisala, ett utdrag ur prof. Odebergs nyligen utkomna bok »Nya Testamentet om det Gamla», »Den nyare negativa teologiska forskningen» av kontraktsprosten D. Granqvist, »Utblick över samtiden» av rektor Hedegård samt en del anmälningar av kristen litteratur.

För Biblisk Tro utkommer med fyra häften à 48 sidor per år. Den värdefulla tidskriften kostar 2:75 och kan rekvireras under adress Box 734, Stockholm 1. Postgirokonto 15 23 35. Medlemmar i Erevna, som äro inskrivna vid universitet eller högskola, erhålla tidskriften för 1 krona. Avgiften sändes i så fall till Erevna, postgirokonto 27 11 04, *Lund*.

Karmel, ett norskt organ för kristet forsknings- och upplysningsarbete i Bibelns land och Norden, utkommer i år i sin andra årgång. Det första numret innehåller bl.a. uppsatser av prof. A. Saarisalo: »Det nye gravfunn i Jerusalem» och prof. W. F. Marzinkowski: »De kristnes ansvar og det hebraiske spørsmål» samt en del notiser om Bibelns land och Bibelns folk. I anmälan heter det:

»Tidsskriftet 'KARMEL' utgis av KARMELINSTITUTTET, som på den lutherske bekjennelsens grunn vil utbre kjenskap til Bibelen, dens land og folk samt arbeide for en positiv bibelsk teologi og forkynnelse. Det er ikke bunnet til noen bestemt kristelig organisasjon, men ønsker kontakt med alle kristne, som på vår lutherske kirkes grunn vil være med i arbeidet. KARMELINSTITUTTET danner den åndelige og økonomiske basis for kristelig forsknings- og opplysningsarbeid i Bibelens land og Norden. Man vil stimulere og støtte et nordisk arkeologisk samarbeid i Bibelens land med henblikk på utgivelsen av kristelig opplysende og apologetisk litteratur i Norden. Ved siden av vaktholdet om vår inspirerte Bibel og lutherske bekjennelse vil orientering i jødespørsmålet og den alminnelige åndelige situasjon være instituttets hovedoppgaver. Man ønsker at alle de vennegrupper og bønnekretser, som før har arbeidet for en kristen norsk stasjon i Palestina, skal fortsette, og de nye bønneringer og grupper av KARMEL-venner dannes ved initiativ av dem, som Herren minner om det. Venner av vårt arbeid anbefales å samles i hjemmene på gammel haugiansk vis til bønn og arbeid for saken, uten å utbygge noen fastere organisasjon.»

Den från sin vistelse i Sverige så välkände cand. theol. Per Faye Hansen är såväl föreståndare för Karmelinstituttet som redaktör för tidskriften.

Abonnemang kostar kr. 5:- pr år, som kan insättas på svenskt postgirokonto 16 77 68 under adress: A.B. Karmelförlaget, Oslo, genom V. Persson, Kyrkogårdsgatan 25, *Uppsala*.

W. G. Waddell: *The Tetragrammaton in the LXX.* (J. Th. St. xlv 158 sqq.)

Det vanligaste sättet att i den grekiska versionen LXX av Gamla Testamentet återge det outtalade, högsta gudsnamnet IHUH är som bekant Κύριος (= Herren). Detta är naturligt, därför att Κύριος motsvarar det hebreiska ord, adonāi, som vanligtvis lästes i st.f. IHUH i synagogan. I Nya Testamentet förekommer ju också regelbundet Κύριος, Herren, för grundtextens IHUH, vilket för N.T. jämväl är Kristi namn. Kristus var nämligen bärare av det högsta gudsnamnet.

Professor Waddell erinrar om, att även andra sätt att återge IHUH förekomma i de grekiska versionerna. Redan Origenes meddelar, att i de noggrannare handskrifterna av Aquilas grekiska översättning IHUH icke alls var överförd till någon grekisk motsvarighet utan återgavs med hebreiska bokstäver, vilka dessutom hade en särskilt ålderdomlig form. (Origenes, Ps. 2:2.) Likaså meddelar Hieronymus (Præfatio in libros Sam. et Malach, [= Sam. och Kon.]): »Nomen Domini tetragrammaton in quisbusdam Græcis voluminibus usque hodie antiquis expressum litteris invenimus».

Det vill alltså säga, att det outtalbara (ἀνεκφώνητον, ineffabile) Namnet icke ens transkriberades till grekiska bokstäver, utan i den grekiska översättningen bibehölls det i sina hebreiska bokstäver. Hur det i sådant fall uttalades, rättare: vad man i stället därför läste vid Skriftens föreläsning, är ju därmed icke angivet. Troligt är, att man vid föreläsningen sade Κύριος, Kyrios (= Herren).

Emellertid förekommer ännu ett sätt att återge det outtalbara namnet, nämligen att de hebreiska bokstavstecknen stiliserades till de till utseen-det mest likartade grekiska bokstäverna. Man fick då formen ΠΙΠΙ, som icke var avsett att uttalas på grekiska, utan, räknat från höger till vänster såsom hebreiskan skrives, motsvarar, så gott det låter sig göra med grekiska typer, de hebreiska bokstäverna I (återgivet med I) H (återgivet med Π) U (återgivet med I) och H (återgivet med Π).

Ett fragment, som prof. Waddell återger i fotografiskt avtryck, av ett manuskript i Kairo ger ett exempel på ett grekiskt manuskript, i vilket det outtalbara namnet skrivits med hebreiska bokstäver från vänster till höger. Det återgivna fragmentet är en avskrift av LXX, Deut. 31:28-32:7. Själva avskriften är från sekelskiftet 200/100 före Kr. Det kan således icke vara fråga om något senare bruk, som skulle haft sin grund i ett avståndstagande från den kristna församlingens identifierande av Κύριος (Herren) med Kristus. Från kristen synpunkt var Kristus bärare just av

det outtalbara, högsta Namnet, och Han blev, både i sin person och i sitt namn dess uttal. Han var det Ord, som uttalade Namnet i världen: »Ordet vart kött» »den enfödde Sonen har uppenbarat (utlagt, uttalat) Honom» »jag har uppenbarat ditt Namn för de människor Du givit mig», »därför fick Han också det Namn, som är över alla Namn».

Herman Wohlstein: *Från Orient och Occident*. Gleerups Bokhandel, Lund.

En av de mest koncentrerade och instruktiva böcker, som utkommit på senare tid. Den grundligt lärde författaren har samlat ett urval av essäer och blyxbilder från den judiska lärdomens rika fält. Boken är uppdelad i tre avdelningar: 1) »Religionshistoriskt-etnologiskt», 2) »Idéhistoriskt-filosofiskt» och 3) »Judiskt». Samtliga avdelningar äro lika värdefulla. Från denna tidskrifts synpunkt ha vi emellertid särskild anledning fästa uppmärksamheten på den tredje. Här märkas en djupgående analys av *Pasmaniks* »Qu'est-ce-que le judaïsme», av *Roukhomovskys* »Palestine, Dernière Heure», *Minkins* »Herodes, En levnadsteckning», en strålande framställning av den oförliknelige *Bialik* och en redogörelse för *Samson Rafael Hirschs* »Nitton Brev». För bibelstudiet gives värdefulla inblickar genom artikeln »Litterär tradition som levande makt» och essäen »Till grekisk och judisk historieskrivning». En fin studie ägnas »Medeltidens judiska religionsfilosofi i nutida belysning». Denna tidskrifts läsare torde med särskilt intresse återfinna artikeln »Nyjudisk mystik», som redogör för chassidismen i M. Bubers — och författarens egen — kongeniala tolkning. Boken avslutas med en intressant uppsats om »Henrik Wergeland och judarna» och en recension av *Jeremiah ben Jacobs* »The Jewish Struggle». Enbart den sista delen är värd det pris, 5:- kr., som åsatts boken. De båda föregående avdelningarna av boken innehålla lika värdefulla orienteringar i den omfattande judiska vetenskapen. Av boken i sin helhet kunna *verkliga* kunskaper inhämtas om ämnen, som trots sin stora allmänmänskliga och vetenskapliga betydelse äro föga kända i vårt land.

Em. Svenberg: *Versio vulgato, Urval med språklig kommentar*. (Skrifter utgivna av Svenska Klassikerförbundet n:r 33.)
C. W. K. Gleerups Förlag, Lund. 1:60 kr.

»Främst avsett för gymnasialstudiet och för teologiska studier.» Urvalet omfattar Luk. 2:1-20, Matt. 5-7 (Bergspredikan), Mark. 6:30-56, 15:1-47, Apg. 9:1-30, 16:11-39, 17:15 -34. En värdefull textbok.

Åke V. Ström: *Religion och Gemenskap*. Stockholm 1946. Häft. 6:-, inb. 8:75 kr.

Genom sitt stora arbete »Vetekornet» har Åke V. Ström dokumenterat sig som en forskare, som vill finna det verkliga förhållandet, alltså som en vetenskapsman i ordets ursprungliga och äkta betydelse. Det här föreliggande arbetet ligger i samma linje. Den nytestamentliga forskning, det nytestamentliga studium, som på allvar vill »rannsaka Skrifterna» måste med nödvändighet bli religionshistoriskt, ty kristendomen likaväl som Israel har alltifrån början varit konfronterad med religionerna. Därom bära såväl Gamla som Nya Testamentet vittnesbörd i var och en av sina skrifter. Vad förf. närmast vill ge är en framställning av religionssociologins problemställningar. Därför ha utomkristna gemenskapsformer huvudsakligen kommit till användning, något som är av stort värde genom den bakgrund som därmed bildas för den nytestamentliga koinonia. Boken är disponerad i följande kapitel: »Religionens gemenskapssida», »Religionsgemenskapens terminologi», »Religionens gemenskapsformer», »Religionsgemenskapen och övriga livsgemenskaper», »Religionsgemenskapens uttrycksformer», »Den enskilde i religionsgemenskapen» och »Gemenskapstankens genombrott». Förf. slutar med de sammanfattande orden: »Välsignelsens kalk är religionshistoriens högsta gemenskapsstiftande symbol. Men Kristus själv har också sagt, att en bägare vatten, som räcket mellan oss människor, skall räknas såsom given åt Honom själv.»

Albert Jounet: *La clef du Zohar*. Paris.

Jämte en översättning av Sifra Di Seniuta, ger förf. en värdefull kommentar till såväl denna svårförståeliga skrift som till huvuddelarna av Idra Rabba och Idra Zuta. Jounets avhandling kan betraktas som *une clef* även om den icke motsvarar sin titel »la clef du Zohar».

Sefer Iesira med nio kommentarer, ed. Levin - Epstein, Varšava.

Den fullständigaste edition med kommentarer av denna betydelsefulla skrift. Till boken anslutas som bilagor *Sefer Chakmoni* (en kommentar till *S. Iesira* av Sabbetai Donolo) och Isaak Lurias recension av skriften med kommentar av Gaon Rabbi Elijahu från Vilna.

Innehållsförteckning.

	Sid.
<i>Lechard Johannesson: Trons sanning</i>	1
<i>Martin Magnusson: Om »frälsning» i Gamla testamentet</i> enligt Jesu egen syn	11
<i>David Hedegård: Vad är evangelium?</i>	18
<i>Gustav Bernander: Jerusalem och Golgata</i>	26
<i>Eric Starfelt: Nya testamentets syn på Gamla testamentet</i>	37
<i>Hugo Odeberg: Anteckningar till nytestamentliga texter</i>	42
<i>Vetenskaplig roman (Saarisalo)</i>	55
<i>Judarnas framtid (Faye Hansen)</i>	57
<i>Böcker och tidskrifter</i>	60

EREVNA. Redaktör: Teol. lic., Fil. mag. E. Starfelt. Lund.
Redaktionskommitté: Kand. E. Albertson, Kand. G. Twegner,
Kand. T. Tykesson. Utgivare: Prof. H. Odeberg, Lund.
Distributionschef: Kand. K.-G. Landström. Red. o. exp.:
Erevna, Fack 91, Lund. Postgirokonto nr 27 11 04. Erevna
Lund.

Lund 1946. Carl Bloms Boktryckeri A.-B.
Falkenberg 2002. KEGs.